

* श्रीः *

श्रीपन्थमाला —

यत्या हृदं

(१)

प्रथमं प्रसूनम् ।

श्रीमलव्वाचार्यभगवत्पादपणीता

श्रीपञ्चस्तवी ।

सुवर्णपत्राकृतिभिर्वन्द्या विबुधमौलिभिः ।
श्रीकरते श्रीपन्थगुप्तमाला विजयतामियम् ॥

सपादकः—

श्रीमान् अमृतवाग्मव आचार्यः

१८३५-
३० जुलाई १९६३, प्रस्तुत

* श्रीः *

श्रीमन्थमालायाः प्रथमं प्रसूनम्—

श्रीमल्लध्वाचार्यभगवत्पादप्रणीता

श्रीपञ्चस्तवी

—[॥]:[॥]—

महामहिम—आचार्य·श्रीमद्भूतवाग्भवेन

संशोध्य सम्पादिता ।

—[:]*[:]-

मुद्रणधनदाता—

श्रीशिवानन्दनाथ सीताबडी, नागपुर

प्रकाशकः—

श्रीपीठ बघाटराज्य

पो० सोलन (शिमला) पंजाब

हिन्दुस्तान एण्टरप्रायजर्स लिमिटेड प्रेस सीताबडी, नागपुर द्वारा मुद्रित

द्वितीयवार
१०००

संवत् २००९ वि०

मूल्य
आठ आने

❀ श्रीः ❀

श्रीपञ्चस्तवीपरिचय ।

श्रीपञ्चस्तवी यह एक अत्यन्त अद्भुत व प्राचीनतम स्तोत्ररत्न है । अनन्तकोटि ब्रह्मारण्डनधिका राजराजेश्वरी परशिवाम्बा श्रीमहागिपुरसुन्दरी इसमें स्तोत्रव्य देवता हैं । इस के सानुभव पाठसे यथेच्छ फल की प्राप्ति होती है । सम्पूर्ण देवता प्रसन्न होते हैं । इस स्तोत्रमें अनेक शास्त्रोंके गूढ़ रहस्य भरे पड़े हैं । हमको पहलेपहल इसका परिचय लगभग ९-१० वर्षकी अवस्थामें अपने घरमें ही हो चुका था । काश्मीर में इसका अत्यधिक प्रचार है । सुनते हैं कि दक्षिण भारत में भी इसका प्रचार बहुत है । महाराजा भोजने अपने “सरस्वतीकाठामरण” मन्थमें इसके श्लोक उदाहरणार्थ लिये हैं । भोज वि० सं० १०५० में जीवित थे ऐसा उनके एक दानपत्रसे निश्चित हो चुका है । काश्मीरमें एक परिणद की बनायी हुई १६००० श्लोक संख्या की इस स्तोत्र पर एक टीका थी, किन्तु वह अग्निप्रकोपसे उनके घर व कई अद्भुत अनेक पुस्तकोंके साथ जल गयी ऐसा सुना जाता है । इसके प्रथम लघुस्तवकी एक छोटी टीका केरल (अनन्तशयन) से महामहोपाध्याय त० गणपति शास्त्रीने प्रकाशित की थी । उसी पुस्तककी भूमिकामें उम्होंने लिखा है कि “लघुस्तव की ‘लघुबूँहणी’ नामक व्याख्या २००० श्लोकात्मक अनन्तशयनके राजकीय पुस्तकालयमें है, उसको यथासमय प्रकाशित करेंगे” । निर्णयसागर मुम्बई की काव्यमालामें छपी पुस्तककी टिप्पणीमें लिखा है कि लघुस्तव पर कई टीकाएं मिलती हैं जिसमें एक टीका नित्यानन्दकी है । काश्मीरमें प्राचीन दो टीकाएं हमने देखी हैं, किन्तु दोनों सम्पूर्ण नहीं । सं० १९९० में काश्मीर श्रीनगर के हमारे चिरपरिचित पं० हरभट्ट शास्त्रीजी ने एक टीका श्रीपञ्चस्तवी पर नवीन प्रणीत की है । यह संपूर्ण है । इसकी लगभग १०००० श्लोक संख्या है । अभी मुद्रित नहीं हुई । श्रीपञ्चस्तवीके प्रणेता श्रीमान लघ्वाचार्य ही हैं यह अब पूर्ण निश्चित हो चुका है । “श्रीविद्यार्णव” “श्रीसौभाग्यरत्नाकर” आदि प्राचीन मन्थ व श्री नित्यानन्द जैसे प्राचीन टीकाकारों का मत भी यही है । पुरातत्वज्ञोंकी सम्मतिमें लघ्वाचार्य दक्षिण भारतीय हैं । स्तोत्रके सूक्ष्म स्वाध्यायसे हमें भी ऐसा प्रतीत हुआ । अस्तु । बम्बई, कलकत्ता, मैसूर, अनन्तशयन, काश्मीर आदि से इसका मुद्रण पहले हो चुका है । किन्तु भूमिकां आदि से विभूषित सुन्दर मुद्रण कोई नहीं हुआ । तथा मन्थकार श्रीलघ्वाचार्यका नाम भी किसीने न दिया ।

निवेदकः—अ० वा० आचार्य

श्रीः

श्रीग्रन्थमाला के

संरक्षक—

बघाटमहीमहेन्द्र धर्ममार्तण्ड

प्रमारवंशाऽवतंस राजश्रेष्ठ

राजा श्री १०५ गुर्गासिंह वर्मा C. I. E.

सोलन (पंजाब)

—[:] —

प्रधान सम्पादक—

श्रीमान् अमृतवाग्भव आचार्य

प्रकाशक—

श्रीपीठ (बघाटराज्य)

पो० सोलन (पंजाब)

—०—

* श्रीः *

श्रीग्रन्थमालाके प्रधान सम्पादकके द्वे शब्द

हमें महान् हर्ष है कि श्रीग्रन्थमालाका सम्पादन हमारे हाथों प्रारम्भ हो रहा है।

बघाटमहीमहेन्द्र धर्ममार्तण्ड राजश्रेष्ठ

राजा श्री १०५ श्रीमान् दुर्गासिंह जी वर्मा C. I. E.

महोदयने इस श्रीग्रन्थमालाका संरक्षकत्व प्रणाली कर भारतीय साहित्यका महान् उपकार किया है। इसलिए उनको जितने धन्यवाद दिये जाँच वे थोड़े ही हैं।

प्रस्तुत श्री ग्रन्थमालाका प्रथम प्रसूत श्रीपञ्चस्तवीके सुदृगव्ययका भार श्रीज्वालामुखी (कांगड़ा) ज्ञेन्विवासी श्रीमान् लाल० रत्नचन्द्रजी सूदने अपने ऊपर लेकर अत्यन्त प्रशंसनीय कार्य किया है। एतदर्थं इनको विशेष धन्यवाद है।

इस कार्यमें केरलप्रान्ताभिजन परमहंस परिवाजक श्रीमान् स्वामी नारायणगिरि महाराजका प्रोत्साहन हमें प्राप्त हुआ है, अतः उनको भी धन्यवाद है।

प्रस्तुत श्रीपञ्चस्तवीके सम्पादनमें प्रफु देखना आदि कार्यमें रायपुरा (मेवाड़) उभिजन गणकरत्न श्री पं० हरदेव शर्मा त्रिवेदी ज्योतिःशास्त्रीने सहायता दी है, एतदर्थं उनको सहर्ष धन्यवाद।

कार्तिक शु० १० शनिवार |
सं० १९९७ वि० |

आपका कृतज्ञ—
अमृतवाग्भव आचार्य

श्रीलघुस्तवराजः

ज्ञानदीपिक्या रीक्या संवलितः ।

एन्द्रस्येव शरासनस्य दधती मध्येललाटम्प्रभां ।

शौक्लीं कान्तिमनुष्णगोरिव शिरस्यातन्वती सर्वतः ।

एपासौ त्रिपुरा हृदि द्युतिरिवोष्णांशोः सदाहस्थिता ।

छिन्द्यान्नः सहसा पदैस्त्रिभिरधं ज्योर्तिर्मयी वाङ् मयी ॥ १ ॥

एन्द्रस्येवेति । एषा प्रत्यक्षा, असौ अप्रत्यक्षरूपा त्रिपुरा देवी, नः आमाकम्, अघं पापं दुःखं वा छिन्द्यात् विनाशयेदिति सम्बन्धः “अघः पापे च द्वुःखे च” इत्यनेकार्थवचनात् । किविशिष्ठा देवी वाङ् मयी वचनरूपतास्प्राप्ता ।

अन्यच्च ज्योर्तिर्मयी अतिर्वचनीयते ज्ञानरूपेत्यर्थः । अनेन गुरुमुखे प्रत्यक्षा ज्ञानरूपत्वादर्वाग्निशामप्रत्यक्षा चेत्युभयरूपपरमशक्तिर्थ्यानेन दुःखपापच्छेदस्त-

ज्ञानाना सुलभं एव । कथं सहसा अप्रतक्षितमेव । लयो हि ज्ञानकारणमुच्यते इत्युक्तेः । कैः करणभूतैः त्रिभिः पदैः विशेषणभूतैः । किं कुर्वती ऐन्द्रस्य

इन्द्रसम्बन्धिनः शरासनस्य धनुपः इन्द्रधनुप इव हरितपीतसितासितमाजिष्ठ-

रूपफङ्गवणां प्रभां कान्ति दधती धारयन्ती कथं मध्येललाटं “पारेमध्येऽग्रेन्तः

यष्ठ्या च” इति सूत्रेण विकल्पेन कर्मत्वम् । सर्वाङ्गस्य तेजोमयत्वेऽपिललाट

एव पञ्चवणोल्लासः । अन्यच्च अनुष्णगोरिव चन्द्रस्येव सव्वेतः समन्तात्

शौक्लीं शुक्लरूपां “तस्येदम्” इत्यण् प्रत्ययः, कान्तिमान्वती विस्तारयन्ती

शुक्लः पटगुणस्तस्येयं शौक्लीं एवं मादरेणोवद्धिः । दशमद्वारे पूर्णशशाङ्क-

धूवलकन्तिरित्यर्थः । अन्यच्च हृदि हृदयकमले सदाहस्थिता सदा अहि दिवसे

स्थिता वर्त्मानां उषणांशोः सूर्यस्य द्युतिः कान्तिरिव । हृदये सुवर्णवणी

भगवतीति सामान्यरीत्यार्थः ॥ १ ॥

विशेषतश्चास्मिन् वृत्ते सामान्यविशेषाभ्यां त्रिपुराया मन्त्रोद्घारोस्ति,
बद्धयते च प्रान्त्यैकविशे काव्ये ‘बोद्धव्या निपुणं बुधैः स्तुतिरियं यत्राद्यवृत्ते
स्फुटम्’ इति ‘मन्त्रोद्घारविधिर्विशेषसहितः सत्सम्प्रदायान्वितः’ इत्यादि च ।
मन्त्रोद्घारः प्रकाश्यते यथा प्रथमपादे यत्प्रथममक्षरं तत्प्रथमबीजम् (ऐङ्कारः)
द्वितीयपादे द्वितीयमक्षरम् (क्लीकारः) तृतीयपादे तृतीयमक्षरम् (सौ) तदपि
हस्थितं हकारोपरि स्थितमिति हूसौ जातं हस्थितमिति विशेषणं पुनरावृत्य
व्याख्यातम् । हकारेण विन्दुना स्थितं निष्ठितं कौलमते हि हकारो गगनमुच्यते,
गगनञ्च शून्यं बिन्दुरित्येकार्थमेव हूसौ सौ इति वा-इति तृतीयबीजाक्षरं त्रिपुरा-
मूलमन्त्रो ज्ञेयः । ध्यानविभागोऽत्यत्रैव आदिम बीजं ललाटे पञ्चवर्णं, द्वितीयं
शीर्षे श्वेतवर्णं, तृतीयं हृष्टे पीतवर्णं ध्येयं किञ्च सहस्रपदैरिति विशेषां ज्ञेयः ।
सह हकारसकाराभ्यां वर्त्तते इति सहस्रा बीजत्रयमपि सकारहकारयुक्तं हूसैं
हृष्टकीं हूसौ इत्यादि विशेषां ज्ञेयः । तथा सर्वतः इत्यत्रापि विशेषोऽस्ति
सरु-इति विभक्तम्पदम् अतोऽस्मालुलाटादनन्तरं शिरसि क्लीकारः । सरु-इति
क्रियापदविशेषणम् । सह रुणा रेकेण वर्त्तत इति सरु उकार उच्चारणार्थः ।
एतेन क्लीकारेऽधो रेफः सिद्धः । सकारहकारसंयोगश्च पूर्वमेवोक्तस्तेन स्हूक्लीं
इति कूटाक्षरः सिद्धः । यदुक्तम्—‘कान्तान्तवान्ताकुललान्तवामनेत्रान्वितं
दण्डिकनोलनादम्॥ पट्कूटमेतत्त्रिपुरार्णवोक्तमत्यन्तगुह्यं शिव एव साक्षात्॥ १॥
कान्तं भवान्तं च कुलान्तवामनेत्रान्वितं दण्डिकुलं सनादम् ॥ पट्कूटमेतत्त्रिपुरार्णवोक्तमन्त्यन्तगुह्यं शिव एव साक्षात्॥ २॥ इति पाठान्तरम् । इत्यादय-
स्त्रिपुराविशेषाः कविहस्तमल्लोक्तमन्तिपुरासारसमुच्चयाज्ञेयाः । यदि वा ‘सरु,
इति सविसर्गम्पदं रेफमूलत्वाद्विसर्गाणाम्, तेन हूसौः इति सविसर्गम्पदमान्ना-
यान्तरं ज्ञेयम् । अथ क्रिमेषा त्रिपुरा उत त्रिपुरभैरवी यथोक्तं षड्कशास्त्रो त्रिपुरा-
मुदिश्याद्घारः कृतः “अथातः सम्प्रवद्यामि सम्प्रदायमन्वितम् । त्रैलोक्य-
द्वामरं तन्नं त्रिपुरावाचकं महत् ॥ १॥” पुनरस्तत्रैव-पूर्वोक्तं यन्त्रमालिख्य
त्रिपुरावाचकं महत् । अथातः सम्प्रवद्यामि त्रिपुरयोगमुक्तमम् ॥ २॥ पञ्च-
रात्रशास्त्रे त्रिपुरा त्रिपुरेति श्रूयते । तत्त्वसागरसंहिताद्याक्षैतैर्बीजाक्षरैस्त्रिपुरभैरवीं
कथिता । यथा—“वाग्भवं प्रथमं बीजं द्वितीयं कुसुमायुधम् । तृतीयं

* वैत्तीति शेषः ।

बीजसंज्ञं स्यात्तद्वि सारस्वतं वपुः ॥१॥ एषा देवी मयाख्याता नित्या त्रिपुर-
भैरवी । एषा सा मूलविद्या तु नाम्ना त्रिपुरभैरवी ॥२॥” तत्कथमित्याह—
सत्यम्, बहवोऽस्या उद्घारप्रकाराः सम्प्रदायाः पूजामार्गाश्च । तथा च नारदी-
यविशेषसंहितायामुक्तम्—“वेदेषु धर्मशास्त्रेषु पुराणेष्वखिलेषु च । सिद्धान्ते
पादचरात्रे च बौद्ध आर्हतके तथा ॥१॥ तस्मात्सर्वासु सज्जासु वाच्यैका
परमेश्वरी । शब्दशास्त्रे तथान्येषु संहिता मुनिभिरमुरैः ॥२॥” इत्यादि
“मन्त्रोद्घारस्प्रवक्ष्यामि गुप्तद्वारेण केशव । विशेषस्त्ववगन्तव्यो व्याख्यात्वगुरु-
वक्त्रतः ॥३॥,, इत्यतः कचिन्मन्त्रोद्घारभेदात्कचिदासनभेदात्कचित्सम्प्रदाय-
भेदात् कचित्पूजाभेदात् कचिन्मूर्तिभेदात् कचिद्धृष्णभेदाद् बहुप्रकारैषा त्रिपुरा
कचित् त्रिपुरभैरवी कृचित् त्रिपुरभागती कृचित् त्रिपुरभैरवी कृचित् त्रिपुरलिता
कृचित् परेण नाम्ना कृचित् त्रिपुरैवोच्यते सर्वप्रकारेण फलदा सैव भगवती ।
यदाहुः—“न गुरोः सदृशो दाता न देवः शङ्करोपमः । न कौलात्परमो योगी न
विद्या त्रिपुरापरा ॥१॥ न पत्न्याः परमं सौख्यं न वेदात्परमां विधिः । न बीजा-
त्परमा सृष्टिर्न विद्या त्रिपुरापरा ॥२॥ दर्शनेषु समस्तेषु पाखण्डे तु विशेषतः ।
दिव्यस्त्रुपा महादेवी सर्वत्र परमेश्वरी ॥३॥” अथ त्रिपुराया जपहोमपूजा-
साधनध्यानन्यासक्रियाफलादिकं पृथकपृथक् शाश्वतेभ्यो ज्ञेयम् । यदाहुस्तत्तद्-
प्रथेषु—“न जापेन विना सिद्धिर्न होमेन विना फलम् ॥ न पूजावर्जितं सौख्यं
मन्त्रसाधनकर्मणि ॥१॥ न ध्यानेन विना सिद्धिर्न न्यासेन विना जपः ।
न क्रियावर्जितां मात्रां मन्त्रसाधनकर्मणि ॥२॥” यत्नेन सर्वगुह्यमेकमुष्ट्या
प्रदेयं गुरुभिरित्यर्थः ॥३॥

या मात्रा त्रपुषीलतात्तनुलसत्तन्तूत्थितिस्पदिनी

वार्गीजे प्रथमे स्थिता तृव सदा तां मन्महे ते वयम् ।

शक्तिः कुण्डलिनीति विश्वजननव्यापारवद्धोद्यमा

ज्ञात्वेत्थं न पुनः स्पृशन्ति जननीगर्भेऽर्भक्त्वं नराः ॥२॥

त्रिपुरायाः प्रथमबीजान्तरमाह-येति । हे भगवति त्रिपुरे ! इत्यामन्त्र-
णपदमध्याहार्यं सर्वत्र । त्रपुषीलतात्तनुलसत्तन्तूत्थितिस्पदिनी या मात्रा
प्रथमे तव वार्गीजे स्थिता प्रतिष्ठिता तां मात्रां ते वयं त्वद्वक्ता मन्महे ।

त्रपुषीलता । उषणकालेऽरहृष्टीजलसिक्केत्रोत्पन्ना कर्कटीवल्ली स्त्रयांतनवं
सूक्ष्मा; लसवतः प्रसरन्तो ये, तन्तवो गुणास्तेषामुत्थितिः अथमारम्भस्तस्य
स्पद्वैऽनुकरंति । नवोत्पन्नास्तन्तवो विशिष्य कुटिलाकारा भवन्तीत्यर्थः ॥
ईदृशी मात्रा ईदृशाकाररूपा सैव मात्रा । या मात्रेति हे भगवति! तव वाख्यीजे
ऐडूकाए रिथला तां मात्रां वयं मन्महे । अर्द्धमात्रामपि एकारवद्वार्गीजतया द्रिं
यामह इत्यर्थः । इयं कुण्डलिनी शक्तिः भगवती विश्वजननव्यापारवद्वार्गीमा
विश्वभ्य जगतो जननमुपादनं तस्य व्यापारः कर्मनन्त्रं तत्र बद्धाव्यमा
कृतप्रयासा चतुर्दशभुवनसृष्टिसावधाना विपुरा-इत्यं ह्यत्वा एवं सम्यगवबुध्य
नराः मनुष्याः जन्मनीरभे मातृकृत्तौ पुनः अर्भकत्वं डिम्भरूपलान न स्पृशन्ति
नानुभवन्ति । ईटप्रमाण वार्ग्यं जन्मपरमशक्तिरूपयानादपि श्रापमहानन्दयोगिनो
मोक्षपदमेवाप्नुवन्ति । न च संसारे दुःखभारदागारे भूय उत्पद्यन्त इत्यर्थः ॥२॥

दप्त्रवा सम्भ्रमकारि वस्तु सहसा ऐ ऐ इति व्याहृतं

येनाकृतवशादपीह वरदे विन्दु विनाप्यक्षरम् ।

तस्यापि ध्रुवमेव देवि तरसा जाते तवानुग्रहे

वाचः सूक्तिसुधारसद्रवमुचो निर्यान्ति वक्त्राम्बुजात् ॥ ३ ॥

अज्ञाना ज्ञारितस्याप्येतस्य बीजस्य प्रभावातिशयमाह-हृष्टेति । हे वरदे
मनोऽभिल्पितवद्वदानदत्ते ! इह जगति सम्भ्रमकारि आश्रम्यकारणं वस्तु
पदार्थं सहसा अकर्मात् हृष्टा विलोक्य येनकेनापि पुरुषेण आकृतवशादिति
भयामिप्रागादपि विन्दु विनाप्यक्षरम् अनुस्वारवजितमक्षरं व्याहृतम्
उच्चारितं तस्यापि ऐ ऐ इत्युच्चारकस्य पुरुषम् ध्रुव निश्चितमेव हे देवि !
भगवति ! तरसा बलेन विद्यापाठं विनापि तवानुर्घेत् त्वत्प्रसादे जाते सति
ध्यातुः वक्त्राम्बुजात् मुखकमलात् सूक्तिसुधारसद्रवमुचो अस्तनिर्यासरूपा
वाचो निर्यान्ति निःसरन्ति । सार्थकत्वाद्वचनानाममृतोपमानत्वम् ॥ यद्यपि
रसद्रवयोरेकार्थता तथाप्यत्र विशेषो ह्यमतं हि देवानां भोज्यं रसरूपमेव भवति
तस्यापि द्रवः सारोद्वारो निर्यास इत्यर्थः । अयमभिप्रायः-प्राणी यदि किमपि
अपूर्वपदार्थावलोकेऽपि सम्भ्रान्तचेताः ऐ इत्यक्षरमुच्चारयति । एतावद्वचनवी-
जाक्षरोचारणसन्तुष्टभगवतीप्रसादादविरलविगलदमृतलहरीपरीपाकपेशलवाणी-
विलासः प्रसरन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

यन्नित्ये तव कामराजमपरं मन्त्राक्षरं निष्कलं
तत्सारस्वतमित्यवैति विरलः कश्चिद्बुधश्चेद् भुवि ।
आख्यानम्प्रतिपर्व-सत्यतपसो यत्कीर्त्यन्तो द्विजाः

प्रारम्भे प्रणवास्पदप्रणयितां नीत्वोच्चरन्ति स्फुटम् ॥ ४ ॥

यदितिह नित्ये सकलकालकालाव्यापिशाश्वतरूपे भगवति ! यत्तव
भगवत्याः अपरं द्वितीयं मन्त्राक्षरं कामराजं कामराजनामकं ह्रीकाररूपं तदपि
निष्कलं शुद्धकोटिप्राप्तं तत् बीजं सारस्वतमिति भुवि पृथिव्यां कश्चित् एव
विरलो बुधः विचक्षणोऽवैति वेत्ति जानाति विचारयति प्रसिद्धमंपि बीजं विरलो
जानातीतिकथने कवेरिदमाकृतम् । निष्कलमिति निर्गतककारलकाराक्षरम् इं
इति प्रसिद्धम्, अपरमिति च अपगतरेफमाम्नायान्तरे ज्ञेयम् । ईशवश्चैव गूढा-
क्षरं विरल एव वेत्ति । यतः “शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च परिणतः ॥ वक्ता
शतसहस्रेषु ज्ञाता भवति वा न वा ॥ १ ॥” इति वचनात् । अस्यैवाक्षरस्य व्यवस्था-
पकमाह । यत् मन्त्राक्षरं प्रतिपर्वं अमावास्यायां पूर्णिमायां वा सत्यतपसो
नाम ब्रह्मणेः आख्यानं दृष्टान्तं कीर्त्यन्तो द्विजा ब्रह्मणः प्रारम्भे कथाकथन-
प्रारम्भे प्रणवास्पदप्रणयितां नीत्वोच्चरन्ति प्रणवः ओंकारस्तयास्पदं स्थानं
तत्र प्रणयः सम्बन्धः सोऽस्यास्तीति मत्वर्थीयप्रत्ययानन्तरं तद्वावरतत्ता यदेवा-
क्षरं सत्यतपसो मुनेः पञ्चाध्यायं श्रावयन्तो विप्राः आदौ पठन्ति तदेवाक्षर-
मित्यर्थः ।

ओंकारः सर्ववैदिकपाठेषु मङ्गलार्थं तथाभीष्टि एव । यदाहुः—“ओंका-
रश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ॥ करठं भित्त्वा विनिष्क्रान्तौ तेनोभौ मङ्गला-
विमौ ॥ १ ॥” अतो यत्र पाठे ईकारारूप्यस्ति तत्पाठश्चायम् इं इह हिमवतः उत्त-
रेषु पादेषु पुष्पभद्रा नाम नदी तरयागतीरे पुष्पभद्रो नाम वटस्तत्र सत्यतपा नाम
ऋषिस्तपोऽतत्प्यत । एतदक्षरोऽभारणं च तस्य महर्षेषु मुं हेतुमाहुः प्राचीना मुनयः ।
तस्य किल महर्षेः कानने निराहारं तपःसमाचरतो निष्ठुरतरशरप्रहारभरज्ज-
रीकृतकलेवरं चात्कारवधिरितदिग्नन्तरमेकं वराहमालोक्य परमकारुण्यात्तत्का-
लसंक्रान्तयेव तत्पीडया मुखकमलात् इं इत्यक्षरं विनिर्गतमनन्तरं तत्पृष्ठत एवा-
गतेनाभिज्यकाम्मुकेण व्याघ्रेन पृष्ठम् भगवन् ! मदीयनाराचद्वतः शूकरः केन

वर्त्मना गतः पीड्यते बुभुक्षया मत्कुटुम्बं तत्त्वं निवेदय दयानिधे ! न हष्ट इति कथनेऽसत्यभापणं सत्यकथने च परपीडा तदेवं विरुद्धमापतितमिति चिन्ता-सन्तप्तय व्याकुलितस्य परलोकभीरोर्मुनेः ईंकारस्त्वास्वतबीजोचारणमात्र-सन्तुष्टा भगुवती सरस्वती मुखेऽवतीर्थं सत्यं हितं वचनमुच्चचार। तद्यथा—“या पश्यति न सा ब्रते या ब्रते सा न पश्यति ॥ अहो व्याध स्वकार्यार्थिनिकम्पृ-च्छसि मुहुर्मुहुः ॥ १ ॥” एतस्तम्भ्रदाया ब्राह्मणा अव्यापि पर्वध्यायादौ सार-स्वतं परमम् ‘ई’ इत्यक्त्रमुच्चारयन्ति सानुनासिकमित्यर्थः ॥ ४ ॥

यत्सद्योवचसाम्प्रवृत्तिकरणे हृष्टप्रभावं बुधै-

स्तार्तीयं तदहं नमामि मनसा तद्बीजमिन्दुप्रभम् ।

अस्त्वौर्वोपि सरस्वतीमनुगतो जाड्याम्बुविच्छिन्नये

गौः शब्दो गिरि वर्त्तते सुनियतं योगं विना सिद्धिदः ॥५ ॥

तृतीयबीजेऽप्यशेषाम्रायानुप्रवेशमाह-यदिति । वार्तीयं दृतीयम् इन्दुप्रभं शशांकध्वलं तत् पूर्वनिहिंस्त्रं बीजं हूसौ इतिरूपं बीजाक्षरम् अहं नमामि यत् बीजं वाचाम्प्रवृत्तिकरणे चचनपाटवकरणे बुधैः सुचेतनैः सद्योहृष्टप्रभावं तत्क्षणालोकितोङ्गसत्प्रत्ययम् । एकाक्षयपि त्रैपुरं तृतीयं बीजं चन्द्रशुभ्रं ध्यातं सत् परमसारस्वतमित्यर्थः । यदि वा अहमिति न विद्यते हकारो यत्र तदहं हकारहितम् । सौ एतदपि शारदं बीजं ह्रेयम् । तदुक्तम् “जीवं दक्षिण-करणेन वाचया च समन्वितम् ॥” एतसारस्वतं बीजं सद्योवचनकारकम् ॥१॥ जीवं सकारः । दक्षिणकरणः औकारः । वाचा विसारः- इत्यादिसञ्ज्ञकाः कौलमातृकातो ज्ञातव्याः । उत्तराद्वेन सप्रभावं त्रैपुरं बीजान्तरमाह । और्वोऽपि वडबानलोऽपि सरस्वतीं नाम नदीम् अनुगतो मिलितो जाड्याम्बुविच्छिन्नतये जाड्यजलसंशोषणाय अस्तु स्यात् । तत्त्वन्तु अस्त्वौरिति अस्-तु-औः इति पदव्रयम् । न विद्यते सकारो यत्र तत् अस् सकारवर्जितम् । तु पुनर्थैर्तेन औः इति केवलं सिद्धम् । एतदपि बीजान्तरं ह्रेयम् । तत्त्वच वो युष्माकं सरस्वतीमनुगतः सारस्वतबीजताम्प्राप्तः औरिति जाड्याम्बुविच्छिन्नतये अस्तु भवतु इति व्याख्येयम् । अयमभिप्रायः-यथा किल सरस्वतीसाम्यान्दीसम्पर्क-द्वड्याग्निरपि जाड्यं छिन्नति तथेदमप्यक्षरंसारस्वतंबीजं, सारस्वतबीजत्वादज्ञान मुद्रापहारकम्-इत्युक्तोऽयं न्यासः । एतस्यावस्थापकमाह-गौरिति । गौः शब्दःगिरि

वाण्यां वर्तते “स्वर्गे दिशि पशौ रथमौ वज्रे भूम्नि विषे गिरि ॥ विनायके जले नेत्रे गौः शब्दः परिकीर्तिः ॥१॥” इत्यनेकार्थवचनात् । स गौः शब्दो योगं विना ध्यानं विना नियनं निश्चयेन सिद्धिदः सारस्वतसिद्धिप्रदः । मम मतं चेदमर्थम् । यो गौः शब्दः गं गकारं विना सिद्धिदः, तथा औः इत्यवशिष्यते च इदम् औः इति बीजाक्षरं योगं होमध्यानकुमजोपक्रियां विनापि फलतीत्यावृत्या व्याख्यातं ज्ञेयम् । अस्मिन् पद्मद्वयेऽपि एकमेव बीजाक्षरं बीजपदमुक्तमिति न पुनरुक्तमाशड्क्यम् । यतोऽस्त्वौरिति सविसर्गं सानुनासिकञ्च बीजं सौः इतरत् सविसर्गमित्ययं विशेष इत्यर्थः ॥ ५ ॥

एकैकं तव देवि बीजमनधं सव्यञ्जनाव्यञ्जनं ।

कूटस्थं यदि वा पृथक्कमगतं यद्रा स्थितं व्युत्कमात् ॥

यं यं काममपेक्ष्य येन विधिना केनापि वा चिन्तितं ।

जप्तं वा सफलीकरोति तरसा तं तं समस्तं नृणाम् ॥६॥

एकैकमिति । हे देवि भगवति ! एकैकम् एकमेकम् अनधं निर्दूषणं तव बाजं मंत्राक्षरं यं यं कामम् अभीष्टार्थम् अपेक्ष्य आश्रित्य येन केनापि विधिना चिन्तितं रम्यतं जप्तं वा पौनः पुन्येन चिन्तितं सदिदं बीजं नृणां ध्यात्पुरुषाणां तं तं समस्तं मनोरथं तरसा वेगेन सफलीकरोति पूरयति । बीजप्रकारबाहुल्येन विशेषणान्याह-सव्यञ्जाव्यञ्जनं सह व्यञ्जनेन वर्तते इति सव्यञ्जनं स्वरमयं ततः समाहारद्वन्द्वस्तत्र मूलान्नायरूपः । अव्यञ्जनं च । ऐर्ह औ इति बीजपदान्येतान्यपि रहस्यरूपणि ज्ञेयानि यदाह त्रिपुरासारे-शिवाष्टमं केवल-मादिबीजं भगस्य पूर्वाष्टमबीजमन्यत् । परं शिरोऽन्तः कथिता त्रिवर्णा संकेत-विद्या गुरुवक्त्रगम्या ॥१॥ तथा कूटस्थम् अनेकसंयोगाक्षरबीजं यथा—हृसै—हृसक्ली—हृसौ—महात्रिपुर—भैरवीं नमः । पट्टे कृकुमगोरोचनाचन्दनकपूर-रैमन्त्रं लिखित्वा बद्धस्य नाम उपरि बन्धकस्य त्वधो दत्त्वा रक्तपुष्पैरष्टदिन-पर्यन्तमष्टत्तरशत १०८ जपाद् बन्दीमोक्षः । यदि वा भूर्ज्जपत्रे लिखित्वा दिनत्रयं रक्तपुष्पैरष्टोत्तरशतं १०८ जपं कृत्वा बद्धवस्त्रांचले बन्धयेदवश्यं मोक्ष इति । यदि वा पृथक् एकैकं बीजं न च मिलितं बीजत्रयमेव सारस्वतं किन्त्वे-काक्षरमतिरहरयम् । यदाहुः श्रीपूज्यपादशिष्या—“कान्तादिभूतपदगैकगता-

र्घुचन्द्रं दन्तान्तपूर्वजलधिस्थितिवर्गयुक्तम् ॥ एतजपन्नरवरो भुवि वाग्भवाख्यं
वाचां सुधारसमुचां लभते स सिद्धिम् ॥ १ ॥

“कान्तान्तं कुलपूर्वपञ्चमयुतं नेत्रान्तदण्डान्वितं कामाख्यं गदितञ्च जन्म तुरथं
साक्षाज्जगत्कोभकम् ॥ दन्तान्तेन युतं तु दण्डसकलं संज्ञोभणाख्यं कुलं
सिद्धं तस्य गुणाष्टकं खचरतासिद्धिश्च नित्यं जपात् ॥ २ ॥” इत्यपि केषुचित्पुस्तकेषु
पाठो दृश्यते ।

अन्यच्च क्रमगतं क्रमेण परिपाल्या लोकप्रसिद्ध्या शिव—
शक्तिसंयोगरूपया स्थितं यथा—हूँ—हूँक्लीं—हूँसौं इति । यद्वा
व्युत्क्रमात् वैपरीत्येन विपरीतराभियोगेन स्थितं शक्त्याक्रान्तं शिवबीज-
मित्यर्थः । यथा हूँ—हूँक्लीं सहूँसौं इति । यदाहुः श्रीजिनप्रभसूरिपादा रहस्ये पुं सो
वश्यार्थं शिवाक्रान्तं शक्तिबीजं रक्तध्यानेन जपेत् । स्त्रियास्तु वश्यार्थं शक्त्याक्रान्तं
शिवबीजं ध्यायेदिति । त्रिपुरासारेऽप्याह “शिवशक्तिबीजमत एव शम्भुना निहितं
द्वयोरुपरि पूर्वबीजयोः । अकुलं च परोपरि च मध्यमाधारे दहनं ततःप्रभृति
सोर्जिता भवेत् ॥ भैरवीयमुदिता कुलपूर्वा देशिकैर्यदि भवेत् कुलपूर्वा ॥ सैव
शीघ्रफलदा भुवि विद्या पश्यते पशुजनेष्वपि गोप्या ॥” किञ्च क्रमव्युत्क्रमौ, क्रमो
यथा ऐं-क्लीं-सौं, व्युत्क्रमो यथा ऐं-सौं-क्लीं, क्लीं-ऐं-सौं । क्लीं सौं ऐं । सौं ऐं क्लीं ।
सौं क्लीं ऐं । इत्यमुना प्रकारेण क्रमव्युत्क्रमयोः प्रकारान्तरमुच्यते । यथा क्रमो
वाग्बीज-कामबीज-प्रेतबीजक्रमेण, व्युत्क्रमस्तु वाक्प्रेतकामबीजक्रमेण । वा
प्रेतवाक्कामबीजक्रमेण । वा प्रेतकामवाग्बीजक्रमेण । वा कामवाक्प्रेतबीजक्र-
मेण । वा कामप्रेतवाग्बीजक्रमेण । यदुक्तपूर्वयैः—“आद्यं बीजं मध्यमे मध्य-
मादावन्त्यं चादौ योजयित्वा जपेयः ॥ त्रैलोक्यान्तःपातिनो भूतसङ्घा वश्यास्त-
स्यैश्वर्यभाजो भवेयुः ॥ १ ॥” आद्यं कृत्वा चावसानेन्त्यबीजं मध्ये मध्यं चादिमे
साधकेन्द्रः ॥ सद्यः कुर्याद्यो जपन् पापमुक्तो जीवन्मुक्तः सोऽनुते दिव्यसि-
द्धिम् ॥ २ ॥” इत्यादि । सर्वबीजलभ्यविशेषफलानि तत्तदग्रन्थेभ्यो ह्येऽन्यत
एवोक्तम्—यं यं कामं वश्याकृष्टिपौष्टिकस्तम्भनमाहनवशीकरणमारणाचाटन—
शान्त्यादिकं ध्याताभिप्रैति, एवां बीजानाम्प्रभागात् मर्वी सकलीभवती—
त्यर्थः ॥ ६ ॥

वामे पुस्तकधारिणीमभयदां साक्षमजं दक्षिणे

भक्तेभ्यो वरदानपेशलकरां कपूरकुन्दोज्ज्वलाम् ।

उज्जूम्भाम्बुजपत्रकान्तनयनस्निग्धप्रभालोकिनीं

ये त्वामम्ब न शीलयन्ति मनसा तेषां कवित्वं कुतः ॥७॥

अथ प्रस्तुतसारस्वतसिद्धयर्थं ध्येयविभागमाह-वामे इति-वामे करे पुस्तकधा-
रिणीं द्वितीये च वामकरे अभयदां सर्वजीवाभयप्रदानदक्षां तथा दक्षिणे पाणीं
साक्षमजम् अच्छम्भजा जपमालया सहवर्त्ते तथोक्ता द्वितीयदक्षिणे करे वरदान-
पेशलकरां कविर्भव वाग्मी भव लक्ष्मीवान् भवेत्यादिवरदानदुर्लितां, केभ्यः
भक्तेभ्यः निजसेवकेभ्यः, कपूरकुन्दोज्ज्वलां घनसारकुन्दपुष्पोज्ज्वलां त्वा हे
अभ्व मातः! ये पुरुषाः मनसा चित्तशुद्धया न शीलयन्ति नागाधयन्ति तेषां कवि-
त्वं कुतः, त्वत्प्रसादापेक्षिणी कवित्वशक्तिरिति । पुनस्तामेव विशेषयन्नाह-
उज्जूम्भाम्बुजपत्रकान्तनयनस्निग्धप्रभालोकिनीम् इति उज्जूम्भं विकसितं यदम्बुजं
कमलं तम्य पत्रं पर्णं तद्रूपं कान्ते शुभ्रत्वविशालत्वगुणवर्णं ये नयने नेत्रे
तयोः स्निग्धा विशेषदीपा या प्रभा कान्तिस्तया लोकत इयेवंशीला ताम् ।
प्रसन्नदृष्टिता ह्यासन्नेष्टदानप्रसन्नाभिमुखीभावलिङ्गम् । यदुक्तमागधीभाषायाम-
“रुद्रसखरा दिव्यी उत्पलधवला पसन्नचित्तास्यं ॥ कुवि अस्स उमिला यइ गंतु-
मिणस्स सिया होई ॥ १ ॥” इति चतुर्भुजत्वाद् भगवत्याः पुस्तकाभयदा-
नाक्षमालावरदकरत्वं युक्तम्, एवम्भूता भगवती कवित्वसिद्धये ध्यातव्ये-
त्यर्थः ॥७॥

ये त्वाम्पाएहुरपुण्डरीकपटलस्पष्टाभिरामप्रभां

सिञ्चन्तीममृतद्रवैरिव शिरो ध्यायन्ति मूर्धि स्थिताम्

अश्रान्तं विकटस्फुटाक्षरपदा निर्याति वक्त्राम्बुजां—

त्तेषाम्भारति भारती सुरसरित्कल्लोल्लोक्तोर्मिवत् ॥ ८ ॥

निरंकुशवक्तृत्वशक्तये विशेषोपदेशमाह-य इति । हे भारति ! पाणहुर-
पुण्डरीकपटलस्पष्टाभिरामप्रभाम् श्वेतकमलराशिदीपमनोङ्गकान्तिम् । अमृत-

द्रवैरिव सुधारसैरिव शिरः मस्तकं सिञ्चन्तीम्। मूर्मि स्थितां मस्तकोपरि छत्रमिव
स्थिताम् त्वाम् ये पुरुषाः ध्यायन्ति स्मरन्ति तेषां वक्त्राम्बुजात् मुखकमलात्
अथान्तं निरन्तरं भारती वाणी निर्याति निस्सरति । किरूपा, विकटस्फुटाच्चर-
पदा विकटान्युदाराणि स्फुटानि प्रकटान्यक्षराणि येष्वेवम्भूतानि पदानि
वाक्यरचना यस्यां सा तथोक्ता । सालड्कारा सुलिलतविदग्धस्पृहणीया
गीरुल्लस्ति । कथमित्याह- सुरसरित्कल्लोललोलोमिंवत् । सुरसरित् गङ्गा तस्याः
कल्लोलाः नीरसम्भारोल्लासिन्यो लहर्यस्तदल्लोलाश्चञ्चला ऊर्मयः सावर्त्तपयः-
प्रवाहृस्तापत्तद्वत् । भीमकान्तगुणवत्त्वात् केचित्कर्कादिवचनोपन्यासाः कल्लो-
लैरुपमीयन्ते । शान्तधर्मशास्त्रोपदेशाश्चोम्मिरित्येकार्थपदद्रयोपादानम् ।
सततक्षरदमृतविन्दुशतसहस्रात् स्वात्मध्यानात् परमा कवित्ववक्तुवशक्तिरिति
पूर्वकाव्यादिशेषः । वक्त्राम्बुजादित्यत्र जातिव्यपेक्षयैकवचनमित्यर्थः ॥ ६ ॥

ये सिन्दूरपरागपुञ्जपिहितां त्वत्तेजसा द्यामिमा-

मुब्बीञ्चापि विलीनयावकरसप्रस्तारमग्नामिव ।

पश्यन्ति क्षणमप्यनन्यमनसस्तेषामनङ्गज्ज्वर-

क्षान्तास्तस्तुरङ्गशावकदशो वश्या भवन्ति स्त्रियः ॥ ९ ॥

धर्मपुरुषार्थमुक्त्वा कामपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं ध्यानविशेषमाह-य इति । हं
भगवति ! त्वत्तेजसा तव शरीरकान्त्या ये ध्यातारः क्षणम् अपि क्षणमात्रमपि
अनन्यमनसः एकाग्रचिन्ताः सन्तः इमां द्यां सिन्दूरपरागपुञ्जपिहितां पश्यन्ति
इदमाकाशं सिन्दूररेणुपटलब्याम् ध्यानभड्ग्या प्रत्यक्षमिव विलोकयन्ति ।
उर्वीञ्च पुर्वीं च विलीनयावकरसप्रस्तारमग्नामिव विगलदलक्ष्मिन्दुमेदुरामिव
पश्यन्ति । अनन्यमनस इति पदमुभयत्रापि डमरुकमणिन्यायेन योज्यम् । तेषांका
मरसिकानाम् अनङ्गज्वरक्षान्ताः कन्दर्पार्तिपीडिताः । त्रस्तकुरंगशावकदशो
वित्रस्तमृगाभक्तचञ्चलदृष्टयः स्त्रियो नायिकाः वश्या भवन्ति रागपरवशा जायन्ते ।
भगवतीरूपमात्रस्मरणाधिरूढध्यानपरमकोटिसठड़केन शक्तिमेद इत्यर्थः ।
यदुक्तं कामरूपपञ्चाशिकायां मागधीभाषया-“सिन्दूरगुणतेयं जे जं चित्तोइ
तरणिसंकाशम् ॥ तडितरलतेयभासं आगणाई दृष्टवियो नारी ॥ १ ॥ मिन्दूरगुण-
तेयन्तिकोणं बंभगं तिमब्लथम् ॥ जाणो णव कुणाई वस्सं अमरसिद्धिसङ्घा-

यम् ॥ २ ॥' अन्यत्राप्युत्तम्—“पीतं स्तम्भेऽहणं वश्ये त्रोभणे विद्वुमप्रभम् ॥
अभिचारेऽजनकारं विद्वेषे धूमधूसरम्” इत्यर्थः ॥ ९ ॥

चञ्चलकाञ्चनकुण्डलाङ्गदधरामाबद्धकाञ्चीसजं

ये त्वां चेतसि त्वद्गते क्षणमपि ध्यायन्ति कृत्वा स्थिराम् ।

तेषां वेशमसुविभ्रमादहरहः स्फारीभवन्त्यथिरं

माद्यत्कुञ्जरकर्णतालतरलाः स्थैर्यं भजन्ति श्रियः ॥ १० ॥

अर्थसारत्वब्जगतोऽतः पुरुषार्थसारामर्थसिद्धिमाह—चञ्चलिति । हे भगवति!
ये पुमांसः क्षणमपि निमेषमात्रमपि त्वद्गते चेतसि त्वन्मये चित्ते चञ्चलकाञ्चन-
कुण्डलाङ्गदधराम् देदीप्यमानसौवर्णकुण्डलबाहुरक्तकाम् । तथा आबद्धका-
ञ्चीसजं निबद्धमेघलां देवीं भगवतीं त्वां स्थिरां कृत्वा स्थिरतया निवेश्य
ध्यायन्ति स्वात्मानं तन्मयतया स्मरन्ति तेषां निस्तुपभागधेयानां वेशमसु गृहेषु
विभ्रमात् औत्सुक्येन अहरहः दिनेदिने स्फारीभवन्त्यः विरतारं प्राप्नुवन्त्यः
उत्तरोत्तरं वर्द्धमानाः साद्यत्कुञ्जरकर्णतालतरलाः मदोन्मत्तागजकर्णचञ्चलाः
श्रियो लक्ष्म्यः चिरं चिरकालं स्थैर्यं भजन्ति रिथरीभूय तिष्ठन्ति । पीतध्यानस्य
लक्ष्मीमूलत्वात्, यदुक्तं मागधीभाषायाम्—“ऋलहल्पते पसिहिणा कालानल-
पुङ्गजोटिसारित्थम् ॥ ज्ञाइज्जना सगोपा विजाइ सायसारिही ॥ १ ॥ बंभकुडिये
कुम्भोपीडिजविकाणसंकाशो ॥ थंभई उलजलणा तुरंगमःगपचक्कभावि दोनू-
णम् ॥ २ ॥” अतस्तपकाञ्चनसत्त्वस्य ध्यानान्निरवधिनिधिसमृद्धिभाजनं ध्याता
भवतीत्यर्थः ॥ १० ॥

आर्मद्या शशिखएडमण्डितजटाजूटां नृमुण्डसजं

बन्धूकप्रसवारुणाम्बरधरां प्रेतासनाध्यासिनीम् ।

त्वां ध्यायन्ति चतुर्भुजां त्रिनयनामापीनतुं गस्तनीं

मध्ये निश्चवलित्रयाङ्किततनुं त्वद्रूपसंवित्तये ॥ ११ ॥

ध्येयध्यानताद्रूप्यमाह—आर्मटथेति । शशिखएडमण्डितजटाजूटाम् चन्द्रक-
लालंकृतमौलि नृमुण्डसजं कपालमालाधरिणीं बन्धूकप्रसवारुणाम्बरधरां
जपापुष्परक्तवस्त्रां चतुर्भुजां बाहुचमुष्टयवतीं त्रिनेत्रां त्रिलोचनाम् । आपीनतुङ्ग-

स्तनीं समन्तात्पृथुलोचकुचाम्, मध्ये नाभेरधो निम्रवलित्रयाङ्किततनुं चञ्चलत्रि
वलितरङ्गां त्वां भगवतीं त्वद् पसंवित्तये ध्यायन्ति । सर्वसिद्धिमयत्वद् प्रप्रापये
त्वामेव स्मरन्ति योगिन इति शेषः । पुनः किम्बुताम्, प्रेतासनाध्यासिनीं प्रेता-
सनं हृसौं इति बोजं तदध्यास्ते । ताञ्छील्ये णिनिः । यदाह देवीजन्मपटले
त्रिपुरासारे—“ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः ॥ पञ्चते च महाप्रेताः
पादमूलतले स्थिताः ॥ १ ॥ तत्कर्णिकोपरि कपञ्चमतुर्ययुक्तानुस्वारमस्तुजत—
दन्तयुतं निधाय ॥ प्रेताधिपां तदुपरि त्रिदशैकवन्धां ध्यायेत् त्रिलोकजननीं त्रिपु-
राभिधां ताम् ॥ २ ॥” कथं स्मरन्तीत्याह-आर्भटया उद्धतया वृत्त्या । भारतीसा-
त्वतीकौशिकीप्रमुखवृत्तयो हि शान्ताः । आर्भटी वृत्तिस्तु वीरसाश्रया । यदाह
सरस्वतीकण्ठाभरणालङ्कारे भोजराजः—“कौशिक्यारभटी चैव भारती सात्वती
परा ॥ मध्यमारभटी चैव तथा मध्यमकौशिकी ॥ ३ ॥ सुकुमारार्थसंदर्भा
कौशिकी तासु कथ्यते ॥ या तु प्रौढार्थसन्दर्भा वृत्तिरारभटी तु सा ॥ ४ ॥
कोमला प्रौढसन्दर्भा कोमलाथां च भारती ॥ प्रौढाथां कोमलां प्रौढसन्दर्भा
सात्वतीं विदुः ॥ ५ ॥ कोमलैः प्रौढसन्दर्भवन्वैमध्यमकौशिकी । प्रौढाथां कोमले
बन्धे मध्यमारभटीष्यते ॥ ६ ॥” उदाहरणानि तत एतावग्न्तव्यानि । आर्भटी
आरभटी इति शब्दयोर्मध्ये विशेषस्तु वर्षा-चरपादिशब्दवत् । अत आर्भटीत्युच्चा-
रणे न दोषः । अतः सोद्धतजापेन भगवत्य! निर्मलस्कटिकसङ्काशस्तुपस्य ध्यानी
मनीषितां सिद्धिं लभते । न च मुक्तलनिःशङ्कचित्तस्य ध्यातुरुदृष्टरं किमपि,
यदुक्तं मागधीभाषायाम्—“चित्ते बद्धे बद्धो मुक्तोय नत्थी सन्देहो ॥ विमलस-
हा उत्त्रप्यामर्दिलिङ्ग इमभि ए चित्ते ॥ ७ ॥” इत्यर्थः ॥ ११ ॥

जातोऽप्यल्पपरिच्छदे क्षितिभुजां सामान्यमात्रे कुले

निशेषावनिचक्रवर्तिपद्वर्णं लब्ध्वा प्रतापोन्नतः ।

यद्विद्याधरवृन्दवन्दितपदः श्रीवत्सराजोऽभव—

द्वेनि त्वचरणाम्बुजप्रणतिजः सोऽयम्प्रसादोदयः ॥ १२ ॥

अमुमेवार्थ वृष्टान्तेन दर्शयन्नाह-जात इति । हे देवि ! अल्पपरिच्छदे
स्तोकपरिवारे सामान्यमात्रे अनुल्कटे राजां कुले क्षितिभुजां वंशे जातोऽपि

लव्यजन्मापि श्रीवत्सराजः अयं सामान्यनृपः यद् यस्मात्कारणात् निशेषाव-
निचक्रवर्तिं पदवीं लक्ष्या अखण्डमहीमण्डलसार्वभौमपदवीं प्राप्य प्रतापोन्नतः
शत्रूच्छेदकृत् कीर्तिश्वेयस्करस्तथा विद्याधरवृन्दवन्दितपदः खेचरचक्रचर्चितचरणः
अभवत् बभूव, सोऽयं सर्वोऽप्ययं प्रसादोदयः त्वच्चरणाम्बुजप्रणतिजः तव
पादकमलनमस्कागसम्भूतोऽनुभावोऽयम् । किलायं श्रीवत्सराजनामा सामान्य-
नृपोऽपि यदकस्मादनेकनरनायकमुकुटकोटितटघटपादो जातः । स निश्चितं
पूर्वकाव्योक्तव्यक्तभगवतीरुपानुध्यानसम्भव एव प्रसादातिशय इति भावार्थः॥१२॥

चण्ड त्वच्चरणाम्बुजाच्चनकृते बिल्वीदलोल्लुएठनात्

त्रुञ्यत्कण्टककोटिभिः परिचयं येषां न जग्मुः कराः ।

ते दण्डाङ्कुशचक्रापकुलिशश्रीवत्समत्स्याङ्कितै-

र्जयन्ते पृथिवीभुजः कथमिवाम्भोजप्रभैः पाणिभिः ॥ १३ ॥

भगवत्या एव माहात्म्यमाह—चण्डीति । हे चण्ड श्रीभगवति ! त्वच्चरणा-
म्बुजाच्चनकृते तव पादकमलपूजार्थं येषां पुरुषाणां कराः हस्ताः बिल्वीदलो-
ल्लुएठनात् बिल्वपत्रोटनात् त्रुञ्यत्कण्टककोटिभिः लग्नकण्टकाग्रैः परिचयं
सम्पक्षं न जग्मुः न गताः ते पुमांसः दण्डाङ्कुशचक्रापकुलिशश्रीवत्सम-
त्स्याङ्कितैः—एतलक्षणलक्षितैः अम्भोजप्रभैः पाणिभिः कमलसद्शकोमलकरै-
रूपलक्षिताः पृथिवीभुजः नरेन्द्राः कथमिव जायन्ते । ये श्रीफलधन्तूरतुलसी-
पत्रादिभिर्भगवतीं नाचर्चयन्ति ते कथं यथांक्तलक्षणा राजानो भवन्तीत्यर्थः ।
तत्र दण्डो गदा, चापं धनुः, कुलिशं वज्रं, श्रीवत्सो हि हृदयचिह्नम्, अङ्कुश-
चक्रमत्याः प्रसिद्धाः, एतानि लक्षणानि सार्वभौमानामेव भवन्ति । यदुक्तं
सामुद्रिके—“पद्मवज्राङ्कुशान्द्रत्रशङ्खमत्यादयत्वत्तेले ॥ पाणिपादेषु हृश्यन्ते
यस्यासौ श्रीपतिः पुमान् ॥ १ ॥” इत्यादि ज्ञेयम् । पूजां विना च न प्रौढस-
मृद्धिः । यदुक्तं महादेवपूजाप्रके—“पूजया विपुलं राज्यमग्निकार्येण सम्पदः”
इति, ‘न पूजावर्जितं सौख्यम्’ इति प्रथमकाव्येऽभिभग्नेनाच । चण्डीत्याम-
न्त्रणं न सुखाराध्या भगवतीति रौद्रशब्दोपादानमित्यर्थः ॥ १३ ॥

विप्राः क्षोणिभुजो विशस्तदितरे क्षीराज्यमध्वासवै-
स्त्वां देवि त्रिपुरे परापरकलां सन्तर्प्य पूजाविधौ ।
यां याम्प्रार्थयते नरः स्थिरधियां येषां त एव ध्रुवं
तां तां सिद्धिमवाप्नुवन्ति तरसा विघ्नैरविघ्नीकृताः ॥ १४ ॥

पूजाफलमुक्त्वा होमफलमाह—विप्रा इति । हे देवि हे त्रिपुरे ! विप्राः
ब्राह्मणाः; क्षोणिभुजः क्षत्रियाः; विशः वैश्याः; तदितरे शूद्राः; अमी चातुर्वर्ण्य-
लोकाः परापरकलां पराचीनार्चाचीनावस्थामयीं त्वां भगवतीं पूजाविधौ पूजाव-
सरे क्षीराज्यमध्वासवैः दुग्धघृतमाह्निकैक्षवैः सन्तर्प्य प्रीणयित्वा त एव ब्राह्म-
णक्षत्रियादयः तरसा बलेन विघ्नैरविघ्नीकृताः उपद्रवैरबाधिताः सन्तः तां तां
मनीषितां वश्याकृष्टिराज्यादिकां सिद्धिं लब्धिं ध्रुवं निश्चयेन अवाप्नुवन्ति
लभन्ते, यां यां सिद्धिं स्थिरधियां तदेकाग्रचिन्तानां तेषां ध्यातरणां मनः चित्तं
प्रार्थयते अभिलक्षति तामेव सिद्धिं लभन्त इत्यन्वयः । अयं भावः ये किल पट-
कोणे चतुष्कोणे वा वृत्तेऽर्द्धचन्द्राकारेऽन्याकारे वा हस्तोधर्वे कुण्डे शोधनं क्षालनं
पावनं शोषणश्च कृत्वा परितो हरशक्रादीन् देवान् न्यस्य मध्ये कुशाम्भसाभ्युद्य
पुष्पगन्धाद्यैः सम्पूर्ज्य तत्र परदेवतां ध्यात्वा सूर्यकान्तादरणिकाष्ठाच्छ्रुतिया-
गाराद्वा वहिमाहृत्य हैमे शौल्वे मृत्यये वा पात्रे निधाय वह्नि प्रतिष्ठामन्त्रेण
न्यस्य हृदयमन्त्रेण सप्त घृताहुतीर्दत्त्वा कार्यानुसारेण रक्तातिरक्ता कनकांहि-
रणयाद्याः सप्त जिह्वाः परिकल्प्य सम्प्रोक्षणमन्त्रशुभं वर्णावर्त्तशब्दादिकं विचा-
रयन्तः पूर्णाऽुतिपर्यन्तं दक्षिणभागस्थदविदुग्धधादीनां चुलुकं चुलुकं जुहूति,
तेषां प्रीता भगवती सर्वसिद्धिं सम्पादयति । अग्निप्रतिष्ठामन्त्रश्चायम्—
“मनोजूतिर्जुर्षतामाज्यस्य बहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञं तमिमं दधातु
विश्वेदेवास इह मादयन्तामोप्रतिष्ठा” इति । विस्तरस्त्वम्य गुरुमुखाज्ञेय
इत्यर्थः ॥ १४ ॥

शब्दानां जननी त्वमत्र भुवने वाग्वादिनीत्युच्यसे
त्वत्तः केशववासवप्रभृतयोऽप्याविर्भवन्ति ध्रुवम् ।
लीयन्ते खलु यत्र कल्पविरमे ब्रह्मादयस्तेऽप्यमी
सा त्वं काचिदचिन्त्यरूपमहिमा शक्तिः परा गीयसे ॥ १५ ॥

अथ भगवत्या एव सर्ववाङ्मयत्वं सर्वदैवतमयत्वञ्चाह-शब्दानामिति । हे भगवति त्रिपुरे ! अत्र भुवने चतुर्दशात्मके शब्दानां रूढयौगिकादिभेदभिन्नानां नाश्रां जननी उत्पादयित्री त्वमसि । अतस्त्वं वाग्वादिनी इति वाचो वाणीर्वदतीत्येवंशीलंति उच्यसे, एतावता सर्वशास्त्राणि त्रिपुरातः प्रादुर्भूतानि ज्ञेयानि न तु यथा बौद्धानाम् । “तस्मिन्ध्यानसमाप्नो चिन्तारत्नवदास्थिते । निस्सरन्ति यथाकामं कुड्यादिभ्योऽपि देशनाः ॥ १ ॥” इत्यादि । अतो वेदसिद्धांतव्याकरणालङ्कारकाव्यादिशास्त्राणि भगवतीरूपाण्येवेति । अन्यच्च ग्रुवं निश्चितं केशववासवप्रभतयोपि हरिहरब्रह्मप्रसुखाः इन्द्रयमवरुणकुवेरादिननैर्व्यत्यवाय्वीशानप्रमुखाश्चापि देवास्त्वतः प्रादुर्भवन्ति, भगवत्याः सकाशादेवामी देवा उत्पद्यन्ते इत्यथेः । सूष्टिवृष्टिपालनज्वालनज्ञानदानवीजाधानादितत्तद्विधेयकार्याणां भगवत्या एवोत्पादकत्वात् तेऽपि तन्मया एवेति तथा कल्पविरमे ज्ञयकाले तेऽमी ब्रह्मादयोपि जगदुत्पत्तिस्थितिनाशक्तमा अपि यत्र भगवत्यां लीयन्ते । युगान्ते हि सर्वद्रव्याधारप्रलयलीलायाः त्वच्येवावस्थानात् सर्वेऽपि देवा महामायाभ्वरूपां त्वामेवानुप्रविशन्ति । उपसंहारमाह-सा पूर्वोक्तस्वरूपाकाचित् वरण्यायुमशक्या अचिन्त्यरूपमहिमा अलच्यरूपप्रभावा त्वं परा शक्तिः गीयसे कथ्यसे, योगिभिरिति शेषः । ननु शक्तेरपि शिवात्मकत्वात्तन्नाशे तस्या अपि नाश इति चेत्र, शिवव्यतिरिक्तायाः शक्तेः परमार्थमयत्वात् । यदुक्तं मागधीभाषायाम्—“शिवशक्तिह मेलावडोऽ इहुपशुवाई होई ॥ भिन्नी शक्ति शिवाह विघ्णु विरलो बुझक्ति कोई ॥ १ ॥” इति गर्भार्थसन्दर्भितार्थः ॥ १५ ॥

देवानां त्रितयी त्रयी हुतभुजां शक्तित्रयं त्रिस्वरा—

स्त्रैलोक्यं त्रिपदी त्रिपुष्करमथो त्रिब्रह्म वर्णस्त्रियः ।

यात्कश्चिज्जगति त्रिधा नियमितं वस्तु त्रिवर्गादिकं

तत्सर्वं त्रिपुरोति नाम भगवत्यन्वेति ते तत्त्वतः ॥ १६ ॥

त्रिपुरेतिनामप्रत्ययेन सर्वं यात्मकवरतूनां भगवत्या सह साम्यमाह-देवानामिति । देवानां ब्रह्मविघ्णुमहेश्वराणां त्रितयी त्रिसंख्यात्मकता । यदि वा देवशब्देन गुरवस्तेषां त्रितयं गुरुपरमगुरुपरमेष्टिगुरुरूपम् तथा हुतभुजां वैश्वानराणां त्रयी गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयारूपास्त्रयोऽग्नयः, त्रीणि ज्योतीषि

वा हृदयललाटशिरः स्थितानि, शक्तिव्रयम् इच्छाशक्तिज्ञानशक्तिक्रियाशक्तिरूपम् । यद्वा-ब्राह्मीमाहेश्वरीवैष्णवीति शक्तिव्रयम् । त्रिस्वराः उदात्तानुदोत्तस्वरिताख्याः । यद्वा — अकारं कारविन्दुरूपास्त्रयः स्वराः । यद्यपि व्याकरणे चतुर्दश स्वरास्तथा-प्यागमे पोडशस्वरत्वम् । यथोत्तरपट्टके — पोडशस्वरं महापद्ममित्युक्त्वा प्रथमे स्वरसङ्घातभित्युक्ते स्त्रय एव स्वराः । त्रैलोक्यं स्वर्गमन्त्यपातालरूपम् । यदि वा मूलाधारस्वाधिष्ठानमणिपूरकमित्येको लोकः, अनाहतनिरोधविशुद्धिरिति द्रितीयः, आज्ञाशीर्षब्रह्मस्थानमिति तृतीय इति त्रैलोक्यं ज्ञेयम् । त्रिपदी जालन्ध-रकामरूपोद्दीयानपीठरूपा यदि वा गगनानन्दपरमानन्दकमलानन्दा इति नादत्रयम् । त्रिपदी गायत्री वा । त्रिपुष्करं शिरोहृदयनाभिकमलरूपम्, तीर्थ-त्रयं वा । त्रिब्रह्म इडा पिङ्गलासुषुम्णारूपम् । यदि वा अतीतानांगतवर्त्तमानज्ञानप्रकाशकं हृदयोमब्रह्मरन्धान्तं ब्रह्मत्रिकम् । वर्णास्त्रयः-ब्राह्मणादयः । वाग्भवं कामराजं शक्तिर्वाजश्चेति मूलमंत्र एव वर्णत्रयं वा, तन्मयत्वाद्वाद्भूमयस्य । उपसंहारमाह-यत् किञ्चित् जगति संसारे त्रिवर्गादिकं धर्मर्थकामरूपादिकं यत् किञ्चिलांके वर्तमानं चराचरावृत्तानावृत्तस्थूलसूक्ष्मलघुगुरुकठिनकोमल-नीचोच्चन्यस्त्रुतुरस्वाद्यनेकभेदविविधं वस्तु त्रिधा त्रिभिः प्रकारैः नियमितं निब-द्धम्, हे भगवति देवि ! तत्सर्वं वस्तु तत्त्वतः परमार्थतः त्रिपुरेति ते तत्र नाम नामवेयम् अन्वेति अनुगच्छति । त्रयात्मका ये भावास्ते सर्वे त्रिपुरानामान्तर्गता इति । यथा मतत्रयम्; मुशत्रयम्, वृक्षत्रयम्, सिद्धित्रयम्, -इत्याद्यस्त्रिलं भगवत्याः स्वरूपमिदमित्यर्थः ॥ १६ ॥

लक्ष्मीं राजकुले जयां रणमुखे क्षेमङ्गरीमध्यनि

क्रव्यादद्विपसर्पभाजि शशरीं कान्तारदुर्गे गिरौ ।

भूतप्रेतपिशाचज्ञमकमये स्मृत्वा महामैरवीं

व्यामोहे त्रिपुरा तरन्ति विपद्स्ताराश्च तोयप्लवे ॥ १७ ॥

मुग्धमतिचित्तप्रीतये किञ्चिन्नामधेयस्मरणफलमपि प्रकाशयन्नाह-लक्ष्मी-मिति । हे भगवति ! भक्तज्ञना अमीतु सप्तस्थानेषु भवत्याः सप्त नामानि स्मृत्वा विपद्स्तरन्ति इति सम्बन्धः । यथा राजकुले भूपतिद्वारप्रवेशे लक्ष्मीं कमलां

नवयौवनां विचित्राभरण मल्लाधारिणीं छत्रचामरादिताहशासहशविभूतिमयीं
तपस्वर्गसवणां भगवतीं समृद्धा तन्मनीभावभाजो राजवध्वन्यापराधभाव्या-
धिभ्यो मुच्यन्ते । एवं रणमुखे जयाम्, क्रत्यादद्विषपर्वभाजि राजसगजकृष्ण-
सर्पादिभीषणे अध्वनि मार्गे त्रेपणकरीम्, कान्तारदुर्गे कान्तारेण विषममार्गव-
नेन दुर्गे रौद्रे गिरौ पठ्वन्ते शबरीम्, भूतप्रेतपिशाचजम्भकभये समुपस्थिते
महामैरवीम्, व्यामोहे चित्तभ्रमे मतिमान्ये अयथार्थवर्तुज्ञाने त्रिपुरां, तोयसवे
ताराङ्ग समृद्धा ध्यात्वा विषदस्तत्त्वपूर्वकात् तग्निं निस्तरन्ति, ध्यातार इति
शेषः । तत्कार्येषु लाहाय्यदायिनीनां ध्येयरूपवर्णायुभसमृद्धयो मुद्राश्च गुरुपरम्प-
रातोऽवसेया इत्यर्थः ॥ १७ ॥

माया कुण्डलिनी क्रिया मधुमती काली कलामालिनी

मानङ्गी विजया जया भगवती देवी शिवा शाम्भवी ।

शक्तिः शङ्करवल्लभा त्रिनयना वाग्वादिनी भैरवी

हींकारी त्रिपुरा परापरमयी माता कुमारीत्यसि ॥ १८ ॥

यद्यपि भगवत्या नव कोटयः पर्यायास्तथापि स्थानाशून्यार्थं योगिनीदोष-
विघ्नातमन्त्रगर्भाणि कतिपयनामान्याह-मायेति । अत्र सामान्यार्थस्तावच्छुर्विश-
तिभगवतीनामानि कथितानि सन्ति तानि च पाठमात्रसिद्धानि न पुनः प्रयास
इति । विशेषार्थस्तु चतुष्प्रष्टोगिनीनामत्र काव्ये गूढोक्तो मन्त्रोऽप्यस्ति । तत्र
मायाशब्देन मायाबीजं नहींकारः । मालिनीति मा लङ्घमीस्तद्बीजं श्रीकारः ।
कालीति कल्यज्जनेन सहितालीति काली तेन लीं इति सिद्धम् । विन्दूज्ञारणवि-
भागो ज्ञेयः । शक्तिरिति शक्तिबीजं हृसौ । वाग्वादिनीति वाग्वीजम् ऐकारः,
इति पञ्चबीजानि जातानि, आदौ प्रणवोन्ते च नमः । यथा-ओ ऐं हीं श्रीं लीं
हृसौ नमः । इदं सर्वसामान्यं ज्ञेयम् । न्यासे पुनरयमक्षरक्रमः । एतस्याम्नायस्य
पूर्वं सेवायां जायः । अष्टोत्तरसहस्रं १००८ प्रतिदिनमष्टोत्तरशतं १०८ वा जाप्ये
सुखमारोम्यं वश्यता समृद्धिर्बन्दीमोक्षश्च फलम् । ध्यानन्तु शान्ते कार्येण श्रेतम्,
वश्ये रक्षम्, मोहने पीतम्, उच्चाटने कृष्णं ज्ञेयम्, इयन्तु योगिनीनां विद्या
अतस्तत्प्रसङ्गेन योगिनीदोषविघ्नातक्यन्त्रमपि भक्तोपकाराय प्रकाश्यते । तासां
नामानि चैतानि-इहाणी १, कुमारी २, वाराही ३, शाङ्करी ४, इन्द्राणी ५,

कङ्काली ६, कराली ७, काली ८, महाकाली ९, चामुण्डा १०, ज्वालामुखी ११,
कामाख्या १२, कपालिनी १३, भद्रकाली १४, दुर्गा १५, अम्बिका १६, ललिता
१७, गौरी रूप; सुमङ्गला १८, रोहिणी २०, कपिला २१, शूलहरा २२, कुण्ड-
लिनी २३, त्रिपुरा २४, कुरुकला २५, भैरवी २६, भद्रा २७, चन्द्रावती २८,
नारसिंही २९, निरञ्जना ३०, हेमकान्ता ३१, प्रेतासना ३२, ईशानी ३३, वैश्वा-
नरी ३४, वैष्णवी ३५, विनायकी ३६, यमवण्टा ३७, हरसिद्धि: ३८, सर-
स्वती ३९, शीतला ४०, चण्डी ४१, शङ्खिनी ४२, पद्मिनी ४३, चित्रिणी ४४,
वारुणी ४५, नारायणी ४६, वनदेवी ४७, यमभगिनी ४८, सूर्ययुधी ४९, सुशी-
तला ५०, कृष्णवागाहा ५१, रक्ताक्षी ५२, कालरात्रि: ५३, आकाशी ५४, श्रेष्ठिनी
५५, जया ५६, विजया ५७, धूमवती ५८, वारीश्वरी ५९, कात्यायनी ६०,
अग्निहोत्री ६१, चक्रेश्वरी ६२, महाविद्या ६३, ईश्वरी ६४, इति च। यन्त्रच्छे-
दम्। तासां कुमारोंचनाभ्यां यंत्रमिदं लिखित्वा विधिवत्कलपुष्पाभ्यां

२३।१८।१५।८ गन्धमुद्रानैवेदादीपवृपतम्बूलैः पूजां कृत्वा शुचिरैकायमनाः
११।१२।१९।२० चतुष्प्रष्ठियोगिन्यः सर्वा अपि रुद्रिरामिपक्षीरसुराप्रियाः, केलि-
१७।२४।९।१४ कोत्पूरुषात्मतन्त्यरताः, लक्ष्मीतरुणीप्रौढावृद्धाः, ध्रमराग्निस्वर्ण-
१३।१०।२।१।२० वण्णाः, विकटद्वयः, विकटदन्ताः, मुक्तकेशाः, करालजिह्वाः,
अतिसूक्ष्ममधुरधर्घोक्तृष्णिनादाः, स्थिरचपलाः, शान्तरौद्राः, स्थूलबलवातप्रभ-
विष्णुचतुर्मुखाः, दिव्यवस्त्राभरणाः, अंकुशक्षपालकर्त्रिकात्रिशूलकर्वालशङ्ख—
चक्रगदाकुन्तधनुरादायुधविभूषिताः, विष्णुभादिसप्तविशतियोगैश्चिन्यादिका-
ष्टाविशतितच्चत्रः संपादिद्वादशसप्तमिः सूर्योदिनप्रपैर्वर्णिहीरक्षेत्रपालमणि-
भद्रमहिङ्गादियज्ञैश्च परिकृता ध्यात्वा पूर्वोक्तमन्त्रं जपेत् योगिनीदापाऽप्यनु-
याति। “वनुष्पष्टिः समाख्यात् योगिनः कामरूपिकाः ॥ १ ॥” इति योगिनीचक्रमन्त्रविधानमप्यत्रान्तम् तमि—
भवेयुर्विदाः सदा ॥ १ ॥” इति योगिनीचक्रमन्त्रविधानमप्यत्रान्तम् तमि—
त्यर्थः ॥ १८ ॥

आईपल्ल वित्तैः परस्परयुतैद्वित्रिक्रमादक्षरैः
काव्यैः ज्ञान्तगतैः स्वरादिमिरथ ज्ञानतैश्च तैः स्वरैः ।
नामानि त्रिपुरे भवन्ति खलु यात्यन्तर्गुह्यानि ते
तेभ्यो भैरवपत्नि विश्विसहस्रभ्यः परेभ्यो नमः ॥ १९ ॥

निशेषतया त्रिपुरानामोत्पत्तिसद्व्यामाह—आईपल्लवितैरिति । हे त्रिपुरे
भगवति ! आईपल्लवितैः आकारेकारसंयुक्तनामान्तः परस्परयुतैः अन्योन्य मि-
लितः दित्रिकमादक्षरैः दिव्यादिव्यर्थद्विर्नाभिः क्रौरित्याह । कांच्चैः क्षान्त-
गतैः स्वरादिभिः कवर्णमादौ कृत्या क्षकारं यात् पञ्चविंशदण्डः पाडशभिः स्वरैः
सह प्रत्येकं गणयमानानि यानि नामानि भवन्ति । यथा अकाई, अखाई, अगाई,
अघाई, अडाई, अक्षाई, इति यावत् । एवम् आकाई, आखाई, आगाई, आघाई-
आडाई, इति यावत् आक्षाई इत्यादि अः क्षाईपर्यन्तानि पञ्चविंशिकानि पञ्चश-
त्रानि अङ्कतोऽपि ५६० । अथानन्तरं क्षान्तः क्षकारपर्यन्तैः तैश्च करुचैश्च
आईपल्लवितैः परस्परयुतैयानि नामानि भवन्ति यथा ककाई, कखाई, कगाई,
कघाई, कडाई, कक्षाईपर्यन्तम् । एवं खकाई, खखाई, खगाई, खघाई, खडाई,
खक्षाईपर्यन्तम् । एवं क्षकाई, क्षखाई, क्षगाई, क्षघाई, क्षडाई, क्षक्षाईपर्यन्तं
पञ्चविंशदण्डः पञ्चविंशता गुणितैर्जातानि द्वादशशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि
१२२५ इति । अन्यत्र तैरपि किञ्चित्प्रियः । स्वरैः पाडशस्वरसहितैः पाश्चात्य-
नामानि कथ्यमानानि भगवतीनामसु गणयन्त इत्यर्थः । यथा-अककाई, अक-
खाई, अकगाई, अकघाई, अकडाई, अकक्षाई, इति यावत् । एवम् आककाई,
आकखाई, आकगाई, आकघाई, आकडाई, आकक्षाई, इति यावत् । एवं पोड-
शापि स्वराः पुनः खकारादैः सह यथा अखराई, अखघाई । एवम् आखकाई,
आखखाई, आखगाई, आखघाई, अगकाई, अगखाई, किञ्चिद्दुनं यावत् अक्षकाई, अक्ष-
खाई, अक्षक्षाई आक्षक्षाई—पर्यन्तान्येकोनविंशतिसहस्राणि पठशताग्राणि
भवन्ति । यता द्वादशशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि पोडशस्वरैर्गुणितानि अङ्कतो
११६०० भवन्ति । सत्र्यम् ठनन गुरुत्तरशताधिकानि विंशतिसहस्राणि नामानि
जायन्ते । अत्र तु ग्रन्थविस्तरभयोद्दिङ्मात्रमेव दशितम्, अभियोगपरायणैः
स्वयम् म्यूहनीयानि । प्रस्तुतमाह—हे भैरवपत्नि रुद्राणि ! अनेनामन्त्रेण
तद्वार्यात्प्रद्वयवत्या अप्यगाधत्वं सूचितम् । खलु निश्चयेन यानि अत्यन्तगु-
ह्यानि मन्दविष्टमगम्यानि ते तत्र नामानि भवन्ति तेष्यः परेष्यः किञ्चिदधि-
केष्यः विंशतिसहस्रेष्यो नामम्यो नमो नमस्कारोऽनुत्तु । एतावद्विः सञ्चैरपि
नामधियैः कृतो नमस्कारो भावमतो त्वयेषोपतिष्ठत् इति भोवार्थसङ्गमि—
तोऽर्थः ॥ १९ ॥

बोद्धव्या निपुणं बुधैः स्तुतिरियं कृत्वा मनस्तद्रतं
भारत्याख्यपुरेत्यनन्यमनसो यत्राद्यवृत्ते स्फुटम् ।

एकद्वित्रिपदक्रमेण कथितस्तत्पादसङ्घात्याक्षरै—

मन्त्रोद्भारविधिर्विशेषसहितः सत्सम्प्रदायान्वितः ॥ २० ॥

उक्त तत्त्वालिङ्गनापुरस्तरं निजस्तुतेः सज्जनश्लाघ्यतामाह—बोद्धव्येति ।
बुधैः परिण्डतैः इयम् एकोनविंशतिश्लोकमयी स्तुतिः नुतिः तद्रतं मनः कृत्वा
प्रणिधानेन भगवतीमयं चित्तं विधाय निपुणं यथा भवति तथा बोद्धव्या सामा-
न्यविशेषोक्तप्रकारेण साधुभङ्गात्या ज्ञातव्या । यतो बहुधा त्रिपुराया उद्धारा-
सन्ति । तथा च—“यथावस्थितमेवाद्य द्वितीयं सहकारकम् ॥ चृतीयं हंसमारुदं
त्रिपुराबीजमुत्तमम् ॥ १ ॥” तेन ऐं सहूली—हृष्टसौ इति सिद्धम् । अन्यच्च
पिण्डीभूला त्रिपुरा १, कामत्रिपुरा २, त्रिपुरभैरवी ३, वाकित्रिपुरा ४ महालक्ष्मी
५, वह्नित्रिपुरा ६, मोहिनी ७, भ्रमरावली ८, बाला ९, नन्दा १०, त्रैलोक्य-
स्वामिनी ११, हसिनी १२ इति विशेषाम्नायम् अक्षरपूजायां लिखेत् । प्राधान्यं
जपाभ्यासस्य न तूजारणस्येत्यादि सर्वं निपुणं बोद्धव्यम् । कस्याः स्तुतिरि-
त्याह—त्रिपुरेति । भारत्याः त्रिपुरानाम्न्याः सरस्वत्याः । कथम्भूतायाः अनन्य-
मनसः असामान्यचतुर्स्काया महामायायाः, यत्र यस्यां स्तुतौ स्फुटं प्रकटम्
आद्यवृत्ते प्रथमश्लोके एकद्वित्रिपदक्रमेण त्रिभिः पदैः तत्पादसङ्घात्याक्षरैः वर्णत्र-
येण वाङ्गबीजकामबीजशःक्त्वाजरूपेण मन्त्रोद्भारविधिः कथितः । किम्भूतः,
विशेषसहितः । विशेषाश्च सहस्रेतिपदेन प्रथमवृत्ते एव प्रकाशितत्वान्न पुनरुच्यन्ते ।
पुनर्विशिनष्टि—सत्सम्प्रदायाऽवृत्तः सम्प्रदायो गुरुपारम्पर्य यथा त्रिपुराशब्देन
चराचरत्रिजगदुत्पत्तिक्षेत्रं त्रिरेखामयी योनिरित्यभिधीयते, अत एवासौ त्रिपुरा
इत्यादौ प्रोक्तम् । ऐकारस्य तदाकारत्वादेव । यदि वा प्रकारान्तरैरष्टदलं पद्ममा-
लिख्य कर्णिकायां देव्या मूर्त्ति बीजं वा पत्रेषु च लोकपालाष्टकं नाम कुलाष्टकं
सिद्धयोऽष्टौ विद्या अष्टौ सिद्धयष्टकं क्षेत्रपालाष्टकं यमाष्टकं धर्माष्टकमित्यादि
विलिख्य हीं हीं लीं कलूं सः इति शोषणमोहनसंदीपनतापनोन्मादनपञ्चवर्ण-
पुष्टैः योनिमुद्ररधेनुपाशांकुशादिमुद्रादर्शनं पूजयेत् । ततो जापस्ततः प्रमाणानु-
गामि च फलमिदम् । यथा—“लक्ष्मजापे महाविद्यावर्णमालाविभूषितः ॥ जाप्तं

करोति भूपालः साधकस्य च दासवत् ॥ १ ॥ लक्षद्रयं महाविद्याजाप्यमानो
महेश्वर ॥ रक्तध्यानान्महामन्त्रः क्षोभयेचकवर्तिनम् ॥ २ ॥ लक्ष्मत्रयेण देवेशो
यक्षिणीनां पतिर्भवेत् । योगयुक्तो महामन्त्रां नात्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥
चतुर्लक्षं सदा जप्तैः पातालं साधकोत्तमः ॥ क्षोभयेन्नात्र सन्देहः प्रोच्यते
योगिनीमते ॥ ४ ॥ पञ्चलक्षः सदा जप्तैर्निर्गच्छन्ति सुराङ्गनाः ॥ पातालं रफोट-
यन्त्याशु साधकस्य वशानुगाः ॥ ५ ॥ पडिभर्त्तर्क्षैर्महादेव चिन्तितं सिद्धयते
नृणाम् । तथा जप्तैः सप्तलक्षैर्नरां वशाधरो भवेत् ॥ ६ ॥ अष्टलक्षैस्तथा जप्तैः
फलं देवी प्रयच्छति ॥ तेन भक्षितमात्रेण कल्पस्थायी भवेन्नरः ॥ ७ ॥ नवलक्षै-
स्तथा जप्तैविद्याधरपतिर्भवेत् ॥ दशलक्षैः कृतैर्जापैर्वज्रकायो भवेन्नरः ॥ ८ ॥
एकादशै रुद्रगणां द्रादशैश्च सुरोत्तमः ॥ लक्ष्मयोदशैर्वर्णो मायासिद्धो भविष्यति
॥ ९ ॥ चतुर्दशजपैर्लक्षैर्देवराजरय वल्लभः ॥ आसने सेवकां मंत्री गीयते देव-
तादिभिः ॥ १० ॥ जप्तैः पञ्चदशैर्लक्षैर्नारिकेलं प्रयच्छति ॥ साधकस्य महादेवी
हष्टा पुष्टा कुलाङ्गना ॥ ११ ॥ तेन भक्षितमात्रेण नरो ब्रह्मसमां भवेत् ॥ त्रिदशैः
पूजितां नित्यं कन्याकोटिशतैस्तथा ॥ १२ ॥ जप्तैः पोडशभिर्लक्षैः साधकस्य
सुरेश्वरैः ॥ योगाङ्गनं पदं पदृं कुरुडलानि प्रयच्छति ॥ १३ ॥ लक्षैः सप्तदशैर्जे-
प्तैर्नरां धर्मोपमां भवेत् ॥ जप्तैरष्टादशैर्लक्षैर्विष्णुरूपो भवेन्नरः ॥ १४ ॥ एकोन-
विशैर्लक्षैस्तु देवी पाशान्प्रयच्छति ॥ साधकस्तेन पाशेन बन्धयेत्सुरासुरान्
॥ १५ ॥ एवं क्रमेण कश्चित्तु कोश्यद्धं कुरुते जपम् ॥ होमयेच दशांशेन दुधाऽद्यं
गुगुलं मधु ॥ १६ ॥ योन्याकारे महाकुण्डे रक्ताभरणभूषितः ॥ स मन्त्री
विधिसंयुक्तो देवराजो भविष्यति ॥ १७ ॥ कोटिजाप्ये वृते मंत्री लीयते परम-
म्पदम् ॥ एवं जापक्रमः प्रोक्तो होमयुक्तो महाफलः ॥ १८ ॥” इत्यादि ॥ गुर्वा-
म्रायान्वितो युक्तोऽयं महामन्त्रोद्वारा श्रेय इत्यर्थः ॥ २० ॥

सावद्यं निरवद्यमस्तु यदि वा किं वानया चिन्तया
नूनं स्तोत्रमिदं पठिष्यति जनो यस्यास्ति भक्तिस्त्वयि ।
मश्चिन्त्यापि लवृत्वमात्मनि दृढं मञ्चायमानं हठा—
च्छद्वक्त्या मुखरीकृतेन रचितं यस्मान्मयापि ध्रुवम् ॥ २१ ॥

स्तुत्युपसंहारे कविनिजगर्वापिहारमाह । ननु लघुकविकृततादवज्ञास्पदत्वेन स्तोत्रमिदं कः पठिष्यतीति चित्ते वितर्क्याह—सावद्यमिति । इदं स्तोत्रं सावद्यं मदोपमस्तु यदि वा निरवद्यं निर्दोषमस्तु, अनया चिन्तया किं वा कोऽत्र परमार्थं इति । नूनं निश्चितं स जनः इदं स्तोत्रं पठिष्यति यस्य जनस्य त्वयि भक्तिरस्ति न तु पाठकाभावः । ननु एतादृग्वैमनस्यच्छेत्किमर्थं स्तुतिः कृतेति चेत्तत्राह—दृढमत्यर्थमात्मनि संजायमानं घटमानं लघुत्वं बालकत्वं संचिन्त्यापि ज्ञात्वापि यस्मात्कारणात् हठात् बलेन त्वद्वृक्तया मुखरीकृतेन त्वद्वृक्तिरसवाचालेन मया पि ध्रुवं निश्चितं स्तोत्रमिदं रचितं कृतम्, न खलु मम भगवतीत्युतिकरणे शक्तिसुल्लापः किन्तु व्यक्तकोटिसंटङ्कितभक्तिसमुद्भूतपरमानन्दरसपरवशेन यथाभावेन मया देवीं स्तुत्वा बालस्वभावसुलभं मुखरत्वमेवाविष्फृतम् । किञ्चान्यद् बालको हि मातुरुत्सङ्गचारी स्वेच्छया लपत्रपि न दूषणीयः प्रत्युत भूषणीयो भवति, तथाहमज्ञानिशिरोमणिरपि जगन्मातरं निजसहजलीलया स्तुतव् सर्वांपोऽपि नापराधभाजनम्, किन्तु दूषणमुद्भूत्यातुल्यवात्सल्यसुधाप्रवाहैः प्रीणयित्वा च प्रमाणपद्धतीमध्यारोपणायः सकलकल्याणमया भवत्येवेति भावार्थसंकलितोऽश्रेष्ठः ॥ २१ ॥

इति श्रीमल्लध्वाचार्यविरचितः श्रीलघुस्तवराजः समाप्तः ।

इतीति स्फुटम् । अथ व्याख्याकारकृतश्लोकाः— “जातो नवाङ्गीविवृते-विन्यातुरनुकमेणाभयेदेवसूरिः ॥ युग्रधानो गुणशेषराहः सूरीश्वरः सम्प्रति तस्य पट्टे ॥ १ ॥ श्रीसङ्घतिलकसूरिस्तच्चरणाम्भोजसेवनमरालः ॥ श्रीसोमति लकसूरिर्लघुस्तवे व्यधित वृत्तिमिमाम् ॥ २ ॥ श्रीकाम्बोजकुलोत्तंसः स्थूणुर्नाम्नास्ति ठक्कुरः ॥ यस्याभ्यर्थनया चक्रे टीकेयं ज्ञानदीपिका ॥ ३ ॥ मुनिनन्दगुणक्षोणि (१३६७) मिते विक्रमवत्सरे ॥ कृता वतवटीपुष्यां सा चन्द्रार्कम्प्रवत्तेताम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षरं निरूप्यास्य यन्यमानं विनिश्चितम् ॥ अनुष्टुभाश्चतुःसप्तत्यग्रा जाता चतुशशती ॥ ५ ॥” इति श्रीसोमतिलकसूरिविरचिता श्रीलघुस्तवराजस्य ज्ञानदीपिकाख्या व्याख्या समाप्ता ॥

अथ चक्रास्तकः

१

आनन्दसुन्दरपुरन्दरमुक्तमाल्यं मौलौ हठेन निहितं महिपासुरस्य ।
पादाम्बुजं भवतु मे विजयाय मञ्जु मञ्जीरशिङ्गितमनोहरमम्बिकायाः ॥

२

सौन्दर्यविभ्रमभुवो भुवनाधिपत्य- सङ्कल्पकल्पतरवस्त्रिपुरे ! जयन्ति ।
एते कवित्वकुमुदप्रकराऽव्रोधपूर्णेन्द्रवस्त्वयि जगज्जननि प्रणामाः ॥

३

देवि ! स्तुतिव्यतिकरे कृतबुद्धयस्ते वाचस्पतिप्रभृतयोऽपि जडीभवन्ति ।
तस्मान्निसर्गजडिमा कतमोऽहमत्र स्तोत्रं तव त्रिपुरतापनपत्तिं ! कर्तुम् ॥

४

मातस्तथापि भवतीं भवतीव्रतापविच्छिन्नये स्तवमदार्णवकर्णधारः ।
स्तोतुं भवानि! स भवच्चरणारविन्दमक्तिग्रहः किमपि मां मुखरीकरोति ॥

५

सूते जगन्ति भवती भवती विभर्ति जागर्ति तत्त्वयकृते भवती भवानि ! ।
मोहं भिनन्ति भवती भवती रुणद्विलीलायितं जयति चित्रमिदं भवत्याः ॥

६

यस्मिन्मनागपि नवाम्बुजपत्रगौरि ! गौरि ! प्रसादमधुरां दशमादधामि ।
तस्मिन्निग्न्तरमनङ्गशराऽवकीर्णसीमन्तिनीनयनसन्ततयः पतन्ति ॥

७

पृथ्वीभुजोऽप्युदयनप्रभवस्य तस्य विद्याधरप्रणातिचुम्बितपादयीठः ।
यच्चक्रवर्तिपदवीप्रणयः स एष त्वत्पादपङ्कजरजःकणजः प्रसादः ॥

६
त्वत्पादपङ्कजरजः प्रणिपातपूर्तैः पुण्यैरनल्पमतिभिः कृतिभिः कवीन्द्रैः ।
क्षीरक्षपाकरदुकूलहिमावदाता कैरप्यवापि भुवनत्रितयेऽपि कीर्तिः ॥

७
कल्पद्रुमप्रसवकलिपतचित्रपूजामुदीपितप्रियतमामदरक्तगीतिम् ।
नित्यं भवानि ! भवतीमुपवीण्यन्ति विद्याधराः कनकशैलगुहागृहेषु ॥

८
लक्ष्मीवशीकरणकर्मणि कामिनीनामाकर्पणव्यतिकरेषु च सिद्धमन्त्रः ।
नीरन्ध्रमोहतिमिरच्छिदुरप्रदीपो देवि ? त्वदड्बिजनितो जयति प्रसादः ॥

९
देवि ! त्वदड्बिजनखरत्नभुवो मयूखाः प्रत्यग्रमौक्तिकरुचो मुदमुद्घान्ति ।
सेवानतिव्यतिकरे सुरसुन्दरीणां सीमन्तसीम्नि कुसुमस्तवकायितं यैः ॥

१०
मूर्धिन स्फुरत्तुहिनदीधितिदीप्तिदीप्तं मध्येललाटममरायुधरतिमचित्रम् ।
हृचक्रक्तुम्बि हुतभुक्कणिकानुकारं ज्योतिर्यदेतदिदमम्ब ! तव स्वरूपम् ॥

११
रूपं तव स्फुरितचन्द्रमरीचिगौरमालोकते शिरसि वागधिदैवतं यः ।
निस्मीमसूक्तिरचनाऽमृतनिर्भरस्य तस्य प्रसादमधुराः प्रसरन्ति वाचः ॥

१२
ध्यातासि हैमवति ! येन हिमांशुरश्ममालाऽमलयुतिरकल्पमपानसेन ।
तस्याऽविलम्बमनवद्यमनल्पकल्पमल्पैर्दिनैः सृजसि सुन्दरि ! वार्णवलासम् ॥

१३
त्वा मैन्दवीमिव कलामनुभालदेशमुद्ग्रासिताम्बरतलामवलोक्यन्तः ।
सद्यो भवानि ! सुधियः कवयो भवन्ति त्वं भावनाहितधियां कुलकामधेनुः ॥

२६

सिन्दूरपांसुपटलच्छुरितामिव यां त्वत्तेजसा जतुरसस्तपितामिवोर्वीम् ।
यः पश्यति क्षणमपि त्रिपुरे ! विहाय त्रीहां मृडानि ! सुष्टुप्तमनुद्रवान्ति ॥
१७

मातमुर्हूर्तमपि यः स्मरति स्वरूपं लाकारसप्रसरतन्तुनिभं भवत्याः ।
ध्यायन्त्यनन्यमनस्तमनङ्गतसाः प्रयुग्मसीम्नि सुभगत्वगुणं तरुएयः ॥

१८

आधारमारुतनिरोधवशेन येषां सिन्दूरज्ञितसरोजगुणानुकारि ।
दीप्रं हृदि स्फुरति देवि ! वपुत्वदीर्यं ध्यायसन्ति तानिह समीहितसिद्धसाध्याः ॥

१९

ये चिन्तयन्त्यरुणमण्डलमध्यवर्ति रूपं तवाम्ब ! नवयावकपङ्कपिङ्गम् ।
तेषां सदैव कुमुमायुधवाणं भिन्नवदः स्थला मृगदशो वशगा भवन्ति ॥

२०

रुद्राणि ! विद्रुममर्यां प्रतिमामिव त्वां ये चिन्तन्यत्यरुणकान्तिमनन्यरूपाम् ।
तानेत्य पक्षमलदशः प्रसमं भजन्ते कण्ठाऽत्तरसक्तमृदुवाहुलतास्तरुएयः ॥

२१

त्वद्रूपमुख्लसितदाढिमप्यरक्तमुद्भावयेन्मदनदैवतमक्षरं यः ।
तं रूपहीनमपि मन्मथनिर्विशेषमालोकयन्त्युरुनितम्भवटास्तरुएयः ॥

२२

उपत्तहेपरुचिरे ! त्रिपुरे ! पुनीहि चेतश्चिरन्तनमधौघवनं लुनीहि ।
कारागृहे निगडवन्धनपीडितस्य त्वत्संस्मृतौ भटिति मे निगडास्त्रुटन्तु ॥

२३

शर्वाणि ! सर्वजनवन्दितपादपद्मे ! पद्मच्छदच्छलविडम्भितनेत्रलक्ष्मि ॥
निष्पापमूर्तिजनमानसराजहंसि ! हंसि त्वमापदमनेकविधां जनस्य ॥

२४

इच्छाऽनुरूपमनुरूपगुणप्रकर्षं सङ्कर्षणि ! त्वमनुसृत्य यदा विभर्षि ।
जायेत स त्रिभुवनैकगुरुस्तदानीं देवः शिवोऽपि भुवनत्रयसूत्रधारः ॥

२५

योऽयं चकास्ति गगनार्णवरत्नमिन्दुयोऽयं सुराऽसुरगुरुः पुरुषः पुराणः ।
यद्वाममर्धमिदमन्धकसूदनस्य देवि ! त्वमेव तदिति प्रतिपादयन्ति ॥

२६

त्वां व्यापिनीति सुमना इति कुंडलीति त्वां कामिनीति कमलेतिकलावतीति
त्वां मालिनीति ललितेत्यपराजितेति देवि! स्तुवन्ति विजयेति जयेत्युमेति ॥

२७

उद्वामकामपरमार्थसरोजखण्डचरेऽद्युतियुतिमुपासितपट्प्रकाराम् ।
मोहद्विपेन्द्रकदनोद्यतबोधसिंहलीलागुहां भगवतीं त्रिपुरां नमामि ॥

२८

गणेशबद्धकस्तुता रतिसहायकामान्विता
स्मरारिवरविष्टरा कुसुमवाणवाण्युर्ता ।
अनङ्गकुसुमादिभिः परिवृता च सिद्धैस्त्रिभिः
कदम्बवनमध्यगा त्रिपुरसुन्दरी पातु नः ॥

२९

त्वद्वैपैकनिरूपणप्रणितावन्धो दशोस्त्वद्गुण—
ग्रामाकर्णनरागिता श्रवणयोस्त्वत्संस्मृतिः चेतसि ।
त्वत्पादार्चनचातुरी करयुगे त्वं कीर्तिं वाचि मे
दुत्रापि त्वदुपासनाद्यसनिता मे देवि! मा शाम्यतु ।

३०

ब्रह्मेन्द्ररुद्रहरिचन्द्रसहस्ररश्मिस्कन्दद्विपाननहुताशनवन्दितायै ।
वागीश्वरि ! त्रिभुवनेश्वरि ! विश्वमातरन्तर्बहिश्व कृतसंस्थितये नमस्ते ॥

३१

यः स्तोत्रमेतदनुवासरमीश्वरायाः श्रेयस्करं पठति वा यदि वा श्रूणोति ।
तस्येषितं फलति राजभिरीच्छेतेऽसौजायेत स प्रियतमो मदिरेक्षणानाम् ।

इति श्रीमल्लघ्वाचार्यभगवत्पादप्रणीतायां श्रीपञ्चस्तत्त्वां

चर्चास्तवो द्वितीयः ।

—०—

अथ घटस्तवः ।

१

देवि ! अग्नकपत्नि ! पार्वति ! सति ! त्रैलोक्यमातः ! शिवे !
शर्वाणि ! त्रिपुरे ! मृद्गानि ! वरदे ! रुद्राणि ! कात्यायनि !
भीमे ! भैरवि ! चण्डि ! शर्वरि ! कले ! कालक्षये ! शूलिनि !
त्वत्पादप्रणतानन्यमनसः पर्यकुलान् पाहि नः ॥

२

उन्मत्ता इव सग्रहा इव विषव्यासक्तमूर्च्छा इव
प्राप्तप्रौढमदा इवाऽतिविरहग्रस्ता इवार्ता इव ।
ये ध्यायन्ति हि शैलराजतनयां धन्यास्त एकाऽग्रत-
स्त्यक्तोपाधिविवृद्धरागमनसो ध्यायन्ति तान्सुभ्रुवः॥

३

देवि त्वां सकृदेव यः प्रणमति क्षोणीभृतस्तं नम—
न्त्याजन्म स्फुरद्भूत्रिपीठविलुठ्कोटीरकोटिच्छटाः ।

यस्त्वामर्चति सोऽर्च्यते सुरगण्यैः स्तौति स स्तूयते
यस्त्वां ध्यायति तं स्मरातिविधुरा ध्यायन्ति वामभ्रुवः ॥

४

ध्यायन्ति ये क्षणमपि त्रिपुरे ! हृदित्वां लावण्यौवनधनैरपि विप्रयुक्ताः ।
ते विस्फुरन्ति ललितायतलोचनानां चित्तैकभित्तिलिखितप्रतिमाः पुमांसः ॥

५

एतं कि नु दशा पिबाम्युत विशाम्यस्याङ्गमङ्गैर्निजैः
किं वाऽप्युं निगगम्यनेन सहजा किं वैकतामाश्रये ।
तस्येत्थं विवशो विकल्पवटनाङ्कुतेन योषिजनः
किं तद्यन्त करोति देवि ! हृदये ! यस्य त्वमावर्तसे ॥

६

विश्वव्यापिनि ! यद्वदीश्वर इति स्थाणावनन्याश्रयः
शब्दः शार्करिति त्रिलोकजननि ! त्वय्येव तथ्यस्थितिः ।
इत्थं सत्यपि शक्तुवन्ति यदिमाः क्षुद्रा रुजो वाधितुं
त्वद्भक्तानपि न क्षिणोपि च रुपा तद्विनि ! चित्रं महत् ॥

७

इन्दोर्मध्यगतां मृगाङ्गसद्यन्तायां मनोहारिणीं
पाण्डूत्फुलसरोहहासनगतां स्निग्धप्रदीपच्छविम् ।
वर्षन्तीममृतं भवानि ! भवतीं ध्यायन्ति ये देहिन-
स्ते निर्मुक्तरुजो भवन्ति विपदः प्रोज्जन्ति तान्दूरतः ॥

८

पूर्णेन्दोः शकलैरिवातिवहलैः पीयूषपूरैरिव
क्षीराधेल्हरीभरैरिव सुधोपङ्गस्य पिएडैरिव ।

प्रालेयैरिव निर्मितं तव वपुध्यायन्ति ये श्रद्धया
चित्तान्तर्निहितार्तितापविपदस्ते सम्पदं विभ्रति ॥

९
ये संस्मरन्ति तरलां सहसोल्लासन्तीं त्वां ग्रन्थिपञ्चकभिदं तरुणार्कशोणाम्।
रागार्णवे बहलरागिणि मज्जयन्तीं कृत्स्नं जगद्धति चेतसि तान्मृगाक्ष्यः॥

१०

लाक्षारसस्त्रपितपङ्कजतन्तुतन्वीमन्तःस्मरत्यनुदिनं भवतीं भवानि । ।
यस्तं स्मरप्रतिमप्रतिमस्वरूपा नेत्रोत्पलैर्मृगदशो भृशमर्चयन्ति ॥

११

स्तुभस्त्वां वाचमव्यक्तां हिमकुन्दन्द्वुरोचिषम् ।
कदम्बमालां विप्राणामापादतललम्बिनीम् ॥

१२

मूर्धनीन्दोः सितपङ्कजासनगतां प्रालेयपाणद्वुलिपं
वर्षन्तीममृतं सरोरुहभुवो वक्त्रेऽपि रथ्नेऽपि च ।
अच्छिन्नाच मनोहरा च ललिता चाऽतिप्रसन्नापि च
त्वामेवं स्मरतां स्मरारिदयिते! वाक्सर्वतो वलगति॥

१३

ददातीष्टान्मोगान् क्षपयति रिष्ठून् हन्ति विपदो
दहत्याधीन्व्याधीन् शमयति सुखानि प्रतनुते ।
हठादन्तदुःखं दलयति पिनष्टीष्टविरहं
सकृद् ध्याता देवी किमिव निरवदं न कुरुसे ॥

१४

यस्त्वां ध्यायति वेत्ति विन्दति जपत्यालोकते चिन्तय—
त्यन्वेति प्रतिपद्यते कलयति स्तौत्याश्रयत्यर्चति ।
यथ व्यम्बकवल्लभे ! तव गुणानाकर्णयत्यादरा—
तस्य श्रीर्न गृहादयैति विजयस्तस्याग्रतो धावति ॥

१५

किं किं दुःखं दनुजदलिनि ! क्षीयते न स्वृतायां
 काका कीर्तिः कुलकमलिनि ! ख्याप्यते न स्तुतायाम्।
 का का सिद्धिः सुरवरनुते ! प्राप्यते नार्चितायां
 कं कं योगं त्वयि न चिनुते चित्तमालम्बितायाम् ॥

१६

ये देवि ! दुर्धरकृतान्तमुखान्तरस्था ये कालि ! कालघनपाशनितान्तवद्धाः ।
 ये चहिड ! चण्डगुरुकलमषसिंधुमग्नास्तान्पासि मोचयसितारयसिस्मृतैऽव ॥

१७

लक्ष्मीवशीकरणचूर्णसहोदराणि त्वत्पादपङ्कजरजांसि चिरं जयन्ति ।
 यानि प्रणाममिलितानि नृणां ललाटे लुम्पनित दैवलिखितानि दुरक्षराणि ॥

१८

रे मूढाः किमयं वृथैर्त तपसा कायः परिक्षिश्यते
 यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः किमिति रे रिक्तीक्रियन्ते गृहाः ।
 भक्तिश्चेदनपायिनी भगवतीपादद्वयी सेव्यता-
 मुनिद्राऽम्बुरुहातपत्रसुभगा लक्ष्मीः पुरो धावति ॥

१९

याचे न कंचन न कंचन वश्यामि सेवे न कंचन निरस्तसमस्तदैन्यः ।
 इलक्षणं वसे मधुरमद्वि भजे वरखीदेवी हृदि स्फुरति मे कुलकामधेनुः ॥

२०

★ शब्दब्रह्ममर्यि । स्वच्छे ! देवि ! त्रिपुरसुन्दरि ।
 यथाशक्ति जपं पूजां गृहाण परमेश्वरि ! ॥

२१

★ नन्दतु साधकाः सर्वे विनश्यन्तु विदूषकाः ।
 अवस्था शाम्भवी मेऽस्तु प्रसन्नोस्तु गुरुः सदा ॥

२२

★ दर्शनात्पापशमनी जपान्मृत्युविनाशिनी ।
पूजिता दुःखदैर्भाग्यहरा त्रिपुरसुन्दरी ॥

२३

नमामि यामिनीनाथलेखालङ्कृतकुन्तलाम् ।
भवार्णीं भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम् ॥

२४

★ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं विधिहीनं च यद्गतम् ।
त्वया तत्क्रम्यतां देवि ! कृपया परमेश्वरी ! ॥
इति श्रीमल्लध्वाचार्यभगवत्पादप्रणीतायां श्रीपञ्चस्तव्यां
घटस्तवश्रृतीयः ।

अथ अम्बास्तवः

१

यापामनन्ति मुनयः प्रकृतिं पुराणीं विद्येति यां श्रुतिरहस्यविदो वदन्ति ।
तामर्धपल्लवितशङ्कररूपमुद्रां देवीमनन्यशरणः शरणं प्रपद्ये ॥

२

अम्ब ! स्तवेषु तव तावदकर्त्तुं काणि कुण्ठीभविन्त वचसामपि गुम्फनाानि ।
द्विम्भस्य मे स्तुतिरसावसमञ्जसाऽपि वात्सल्यनिधनहृदयां भवतीं धिनोतु॥

३

व्योमेति विन्दुरिति नाद इतीन्दुलेखारूपेति वाग्मवतनूरिति मातृकेति ।
निःष्वन्दमानसुखबोधसुधास्वरूपा विद्योतसे मनसि भाग्यवतां जनानाम्॥

४

आविर्भवत्पुलकसन्ततिभिः शरीरैर्निष्वन्दमानसज्जिलैर्नयनैश्च नित्यम् ।
वाग्मिश्च गद्गदपदाभिरूपासते ये पादौ तवाम्ब ! भ्रवनेषु त एव धन्याः ॥

★ एतदङ्कितश्लोकाः काश्मीरकाणामेव पुस्तकेषु दृश्यन्ते ।
केरल—चोल—महाराष्ट्र—कर्नाटकादिपुस्तकेषु न सन्ति ।

५
वक्त्रं यदुद्यतमभिष्ठुतये भवत्यास्तुभ्यं नमो यदपि देवि ! शिरः करोति ।
चेतश्च यन्त्वयि परायणमम्ब ! तानि कस्याऽपि कैरपि भवन्ति तपोविशेषैः॥

६
मूलालवालकुहरादुदिता भवानि ! निर्भिद्य पट् सरसिज्ञानि तदिङ्गतेव ।
भूयोऽपि तत्र विशसि ध्रुवमण्डलेन्दुनिःष्यन्द मानपरमाऽपृततोयरूपा ॥

७
दग्धं यदा मदनमेकमनेकधा ते मुग्धः कटाक्षविधिरङ्गुरयाञ्चकार ।
धत्ते तदाप्रभृति देवि ! लज्जाटनेत्रं सत्यं ह्रियेव मुकुलीकृतमिन्दुमौतिः ॥

८
अज्ञातसम्भवमनाकलिताऽन्वायं भिक्षुं कपालिनमवाससमद्वितीयम् ।
पूर्वं करग्रहणमङ्गलतो भवत्याः शम्भुं क एव बुबुधे गिरिराजकन्ये ! ॥

९
चर्माऽभ्वरं च शब्दमस्मविलेपनं च भिक्षाटनं च नटनं च परेतभूमौ ।
वेतालसंहतिपरिग्रहता च शम्भोः शोभां विभर्ति गिरिजे । तव साहचर्यात् ॥

१०
कल्पोपयंहरणकेलिषु परिडतानि च एडानि खण्डं रशोरपि ताएडवानि ।
आलोकनेन तव कोमलितानि मातर्लास्यात्मना परिणमन्ति जगद्विभूत्य ।

११
जन्तोरपश्चिमतनोः सति कर्मसाम्ये निष्ठेषपाशपटलच्छिदुरा निमेषात् ।
कल्याणि ! दैशिककटाक्षसमाश्रयेण कारुण्यतो भवसि शाम्भववेधदीक्षा ॥

१२
मुक्ताविभूषणवती नवविद्रुमाभा यच्चेतसि स्फुरसि तारकितेव यन्ध्या ।
एकः स एत भुवनत्रयसुन्दरीणां कन्दर्पतां व्रजति पञ्चशरीं विनापि ॥

अम्बासतवः ।

१३

ये भावयन्त्यमृतवा हिमिरं शुजालैराप्यायमानं सुवनाममृतेश्वरीं त्वाम् ।
ते लङ्घयन्ति ननु मातरलङ्घनीयां ब्रह्मादिभिः सुरवरैरपि कालकश्याम् ॥

१४

यः स्फाटिकाऽक्षगुणपुस्तककुंडिकाढ्यां व्याख्यासमुद्यतकरां शरदिदुशुभ्राम्
पद्मासनां च हृदये भवतीमुपास्ते पातः स विश्वकवितार्किकचक्रवर्ती ॥

१५

वर्हवितं समुत्थर्वरकेशपाशां गुज्जावलीकृतघनस्तनहारशोभाम् ।
श्यामां प्रवालवदनां सूकुमारहस्तां त्वामेव नौमि शबर्णं शबरस्य जायाम् ॥

१६

अधेन कि नवलताललितेन मुम्हे क्रीतं विभोः परुषमर्धमिदं त्वयेति ।
आलीननस्य परिहासवचांसि मन्ये मन्दस्मितेन तव देवि ! जडीभवन्ति ॥

१७

ब्रह्माएऽबुद्बुदकदम्बकसङ्कुलोऽयं मायोदधिर्विभदुःखतरङ्गमालः ।
आशर्यमम्ब । भट्टितिप्रलयं प्रयाति त्वद्यानसन्ततिमहावडवामुखाग्नौ ॥

१८

दाक्षायणीति कुटिलेति गुहारणीति कात्यायनीति कमलेति कलावतीति ।
एका सती भगवती परमार्थतोऽपि सन्दृश्यसे बहुविधा ननु नर्तकीत ॥

१९

आनन्दलक्षणमनाहतनाम्नि देशे नादात्मना परणतं तव रूपमीशे ! ।
प्रत्यङ्गमुखेन मनसा परिचीयमानं शंसन्ति नेत्रसलितैः पुलकैश्च धन्याः ॥

२०

त्वं चन्द्रिका शशिनि तिग्मरुचौ रुचिस्त्वं

त्वं चेतनाऽसि पुरुषे पवने वलं त्वम् ।

त्वं स्वादुताऽसि सलिले शिखिनि त्वमृष्मा
निःसारमम्ब ! निखिलं त्वद्वते यदि स्यात् ॥

२१

ज्योर्तीषि यहिवि चरन्ति यदन्तरिं सूते पयासि यदहिर्भरणीं च धत्ते ।
यद्वाति वायुरनलो यदुदचिरास्ते तत्सर्वमम्ब ! तव केवलमाज्ञयैव ॥

२२

सङ्कोचमृच्छसि यदा गिरिजे ! तदानीं वाक्तर्कयोस्त्वमसि भूमिरनामरूपा ।
यद्वा विकासमुपयासि यदा तदानीं त्वनामरूपगणनाः सुकरीभवन्ति ॥

२३

मोगाय देवि ! भवतीं कृतिनः प्रणम्य अूकिङ्करीकृतसरोजगृहासहस्रः ।
चिन्तामणिप्रचयकल्पितकेलिशैले कल्पद्रुमोपवन एव चिरं रमन्ते ॥

२४

हन्तुं त्वमेव भवसि त्वदधीनमीशे ! संसारतापमखिलं दयया पशूनाम् ।
वैकर्तनी किरणसंहतिरेव शक्ता घर्म निजं शमयितुं निजयैव वृष्ण्या ॥

२५

शक्तिः शरीरमधिदैवतमन्तरात्मा ज्ञानं क्रिया करणमासनजालमिच्छा ।
ऐश्वर्यमायतनमावरणानि च त्वं किं तन्म यद्भवसि देवि ! शशाङ्कमौलैः ॥

२६

भूमौ निवृत्तिरुदिता पयसि प्रतिष्ठा विद्याऽनले मरुति शांतिरतीतशार्तिः ।
व्योम्नीति याः किल कलाः कलयन्ति विश्वं तासां विदूरतरमम्ब ! पदं त्वदीयम् ॥

२७

यावत्पदं पदसरोजयुगं त्वदीयं नाङ्गीकरोति हृदयेषु जगच्छरण्ये ! ।
तावद्विकल्पजटिलाः कुटिलप्रकारास्तर्कग्रहाः समयिनां प्रलयं न यान्ति ॥

२८

यदेवयानपितृयानविहारमेके कृत्वा मनः करणमण्डलसार्वभौमम् ।
याने निवेश्य किल कारणपञ्चकस्य पर्वाणि पार्वति ! नयन्ति निजासनत्वम् ॥

अम्बास्तवः ।

२९

स्थूलासु मूर्तिषु महीप्रमुखासु मूर्तः कस्याश्चनापि तव वैभवमम्ब! यस्याः ।
पत्या गिरामपि न शक्यत एव वक्तुं साऽपिस्तुताकिलमयेतितिच्छितव्यम्॥

३०

कालाग्निकोटिरुचिमम्ब! पडध्वशुद्धावाप्नावनेषु भवतीममृतौघवृष्टिम् ।
इयामां घनस्तनतटां सकलीकृतौ च ध्यायन्त एव जगतां गुरवो भवन्ति ॥

३१

विद्यां परां कतिचिदम्बरमम्ब! केचिदानन्दमेव कतिचित्कतिचिच्च मायाम् ।
त्वां विश्वमाहुरपरे वयमामनाम साक्षादपारकरुणां गुरुमूर्तिमेव ॥

३२

कुवलयदलनीलं वर्वरस्त्रिघकेशं पृथुतरकुनभाराऽक्रांतकांताऽवलम्बनम् ।
किमिह वहुभिरुक्तस्त्वत्स्वरूपं परं नः सकलभुवनमातः! संततं सन्निधत्ताम् ।
इति श्रीमल्लध्वाचार्यभगवत्पादप्रणीतायां श्रीपञ्चस्तवामम्बास्तवश्चतुर्थः ।

अथ सकलजननीस्तवः

१

अजानन्तो यान्ति त्रयमवशमन्योन्यकलहै—
रमी मायाग्रन्थौ तव परिलुठन्तः समयिनः ।
जगन्मातर्जन्मज्वरभयतमःकौमुदि ! वयं—
नमस्ते कुर्वणाः शरणमुपयामो भगवतीम् ।

२

वचस्तर्काऽगम्यस्वरसपरमानन्दविभव—
प्रबोधाकाराय द्युतितुलितनीलोत्पलरुचे ।
शिवस्याराध्याय स्तनभरविनश्राय सततं
नमो यस्मै कस्मैचन भवतु मुग्धाय महसे ॥

(३६)

श्रीपञ्चस्तव्याम्—

३

लुठदगुञ्जाहारस्तनभरनमन्मध्यलतिका—
मुदश्चदधर्माभ्यःकण्णगुणितनीलोत्पलरुचम् ।
शिवं पार्थत्राणप्रवणमृगयाकारगुणितं
शिवामन्वग्यान्तीं शबरमहमन्वेमि शबरीम्॥

४

मिथः केशाकेशिप्रधननिधनास्तकंघटना—
बहुश्रद्वाभक्षिप्रणमविषयाऽचाप्तविधयः ।
प्रसीद प्रत्यक्षीभव गिरिसुते ! देहि शरणं
निरालम्बं चेतः परिलुठति पारिप्लवमिदम्॥

५

शुनां वा वहेवा खगपरिषदो वा यदशनं
कदा केन केति कचिदपि न कथित्कलयति ।
अमुष्मनिवश्वासं विजहिहि ममाहाय वपुषि
प्रपद्येथाइचेतः मकलजननीमेव शरणम्॥

६

अनाद्यन्ताऽभेदप्रणयरसिकापि प्रणयिनी
शिवस्यासीर्यन्वं परिणयविधौ देवि ! एहिणी ।
सवित्री भूतानामपि यदुदभूः शैलतनया
तदेतत्संसारप्रणयनमहानाटकसुखम् ॥

७

ब्रुवन्त्येके तन्वं भगवति ! सदन्ये विदुरसत्
परे मातः ! प्राहुस्तव सदसदन्ये सुकवयः ।

परे नैतत्सर्वं समभिदधते देवि ! सुभिय-
स्तदेतत्त्वन्मायाविलसितमशेषं ननु शिवे ! ॥

१८
तदित्कोटिज्योतिर्युतिदलितपड्ग्रन्थिगहनं
प्रविष्टं स्वाधारं पुनरपि सुधावृष्टिवृष्टिपुषा ।
किमप्यष्ट्रिंशत्किरणसकलीभूतमनिशं
भजे धाम श्यामं कुचमरनतं बर्वरकचम् ॥

१९
चतुष्पत्रान्तः पड्दलभगपुटान्तस्त्रिवलय—
स्फुरद्विद्युद्विद्युमणिनियुताभद्र्युतियुते ! ।
पडसं भित्त्वादौ दशदलमथ द्वादशदलं
कलास्त्रं च द्वयस्त्रं गतवति ! नभस्ते गिरिसुते ! ॥

२०
कुलं केचित्प्राहुर्वपुरकुलमन्ये तव बुधाः
परे तत्सम्भेदं समभिदधते कौलमपरे ।
चतुर्णामप्येषामुपरि किमपि प्राहुरपरे
महामाये ! तत्त्वं तव कथमसी निश्चिनुमहे ॥

२१
पडध्वारएयानीं प्रलयरविकोटिप्रतिरुचा
रुचा भस्मीकृत्य स्वपदकमलप्रहृशिरसाम् ।
वितन्नानः शैवं किमपि वपुरिन्दीवररुचिः
कुचाभ्यामानग्रस्तवपुरुषकारो विजयते ॥

२२
प्रकाशानन्दाभ्यामविदितचरीं मध्यपदवीं
प्रविश्यैतद् द्वन्द्वं रविशशिसमाख्यं कवलयन् ।

प्रविश्योर्ध्वं नादं लयदहनभस्मीकृतकुलः
प्रसादात्ते जन्तुः शिवमकुलमम्ब ! प्रविशति ॥

१३

प्रियद्गुश्यामाङ्गीमरुणतरवासः किसलयां
समुन्मीलन्मुक्ताफलबहलनेपथ्यकुसुमाम् ।
स्तनद्वन्द्वस्फारस्तवकनमितां कल्पलतिकां
सकुद्द्वचायन्तस्त्वां दधति शिवचिन्तामणिपदम् ॥

१४

पडाधारावतैरपरिमितमन्त्रोर्मिष्ठलै—
इचलन्मुद्राफेनैर्वहुविधलसदैवतभवैः ।
क्रमस्रोतोभिस्त्वं वहसि परनादामृतनदी
भवानि ! प्रत्यग्रा शिवचिदमृताद्विष्ठप्रणयिनी ॥

१५

महीपाथोवहिनश्वसनवियदात्मेन्दुरविभि—
र्वपुर्मिष्ठस्तांशैरपि तत्र कियानम्ब ! महिमा ।
अमूल्यालोक्यन्ते भगवते ! न कुत्राण्यणुतमा-
मवस्थां प्राप्नानि त्वयि तु परमव्योमवपुषि ॥

१६

मनुष्यास्तिर्यश्चो मरुत इति लोकत्रयमिदं
भवाम्भोधौ मग्नं त्रिगुणलहरीकोटिलुठितम् ।
कटाक्षश्चेदत्र कच्चन तत्र मातः ! करुणया
शरीरी सद्योऽयं व्रजति परमानन्दतनुताम् ॥

१७

कलां प्रज्ञामाद्यां समयमनुभूतिं समरसां
गुरुं पारम्पर्यं विनयमूपदेशं शिवकथाम् ।

प्रमाणं निर्वाणं प्रकृतिमतिभूति परगुहां
विधिं विद्यामाहुः सकलजननीमेव मुनयः ॥

१८

प्रलीने शब्दोदये तदनु विरते विन्दुविभवे
ततस्तत्त्वे चाषध्वनिविरनुपाधिन्युपरते ।
श्रिते शक्ते पर्वण्यनुकलितचिन्मात्रगहनां
स्वसंवित्ति योगी रसयति शिवाख्यां परतनुम् ॥

१९

परानन्दाकारां निरवधिशिवैश्वर्यवपुषं
निराकारज्ञानप्रकृतिमनवच्छिन्नकरुणाम् ।
सवित्रां भूतानां निरतिशयधामास्पदपदां
भवो वा मोक्षो वा भवतु भवतीमेव भजताम् ॥

२०

जगत्काये कृत्वा तमपि हृदये तच्च पुरुषे
पुमांसं विन्दुस्थं तमपि परनादाख्यगहने ।
तदेतज्ञानाख्ये तदपि परमानन्दविभवे
महाख्योमाकारे त्वदनुभवशीलो विजयते ॥

२१

विधे ! विद्ये ! वेद्ये ! विविधसमये ! वेदगुलिके !
विचित्रे ! विश्वाद्ये ! विनयसुलभै ! वेदजननि ! ।
शिवाङ्गे ! शीलस्थे ! शिवपदवदान्ये ! शिवनिधे !
शिवे ! मातर्मह्यं त्वयि वितर भक्ति निरूपमाम् ॥

२२

विधेर्मुण्डं हृत्वा यदकुरुत पात्रं करतले
हरिं शूलप्रोतं यदगमयदंमाभरणताम् ।

अलंचके करठं यदपि गरलेनाम्ब ! गिरिशः
शिवस्थायाः शक्तेस्तदिदमखिलं ते विलसितम् ॥

२३

विरञ्चयाख्या मातः ! सृजसि हरिसंज्ञा त्वमवसि
त्रिलोकीं रुद्राख्या हरसि विदधासीथरदशाम् ।
भवन्ती सादाख्या शिवयसि च पाशौघदलिनी
त्वमेवैकाऽनेका भवसि कृतिभेदैगिरिसुते ! ॥

२४

मुनीनां चेतोमिः प्रमृदितकषायैरपि मना—
गशकये संस्पर्ष्णुं चकितचकितैरम्ब सततम् ।
श्रुतीनां मूर्धनाः प्रकृतिकठिनाः कोमलतरे
कथं ते विदन्ते पदकिसलये पार्वति ! पदम् ॥

२५

तद्ब्रह्मीं नित्याममृतसरितं पाररहितां
मलोन्तीर्णा ज्योत्स्नां प्रकृतिमगुणग्रन्थिगहनाम् ।
गिरां दूरां विद्यामवनत्कुचां विश्वजननी—
मपर्यन्तां लक्ष्मीमभिदधति सन्तो भगवतीम् ॥

२६

शरीरं क्षित्यम्भः प्रभृतिरचितं केवलमिदं
सुखं दुःखं चायं कलयति पुमांश्चेतन इति ।
स्फुटं जानानोऽपि प्रभवति न देही रहयितुं
शरीराऽहंकारं तव समयवाह्यो गिरिसुते ॥

२७

पिता माता भ्राता सुहृदनुचरः सद्गृहिणी
वपुः पुत्रो मित्रं धनमपि यदा मां विजहति ।

तदा मे विन्दाता सपदि भयमोहान्धतमसां
महाज्योत्सने ! मातर्मंव करुणया सन्निधिकरी ॥

२८

सुता दक्षस्यादौ किल सकलमातरत्वमुदभूः
सदोपं तं हित्वा तदनु गिरिराजस्य तनया ।
अनाद्यन्ता शम्भोरप्यथगपि शक्तिर्मगवती
विवाहाज्ञायासीत्यहह चरितं देत्ति तव कः ॥

२९

कणास्त्रवद्वीपीनां रविशशिक्षानुप्रभृतयः
परं ब्रह्म ज्ञुद्रं तव नियतमानन्दकणिका ।
शिवादि वित्यन्तं त्रिवलयतनोः सर्वमुदरे
तवास्ते भक्तस्य स्फुरासि हृदि चित्रं भगवति ॥

३०

त्वया यो जानीते रचयति भवत्यैव सततं
त्वयैवेच्छत्यम्ब ! त्वमसि निखिला यस्य तनवः ।
गतः साम्यं शम्भुर्वद्विति परमं व्योम भवती
तथाप्येवं हित्वा विहरति शिवस्येति किमिदम् ॥

३१

पुरः पश्चादन्तर्वहिरपरिमेयं परिमितं
परं स्थूलं सूक्ष्मं सकुलमकुलं गुद्यमगुदम् ।
ददीयो नेदीयः सदसदिति विश्वं भगवतीं
सदा पश्यन्त्याज्ञां वहसि भुवनक्षोभजननीम् ॥

३२

मयूखाः पूष्णीव ज्यलन इव तदीसिकणिकाः
पयोधौ कद्मोलप्रतिदृतमदिम्नीव पृष्ठतः ।

उदेत्योदेत्यम्ब ! त्वयि सह निजैस्ताच्चिककुलै—
र्भजन्ते तत्त्वौघाः प्रशममनुकलं परवशः ॥

३३

विधुविष्णुर्ब्रह्मा प्रकृतिरणुरात्मा दिनकरः
स्वभावो जैनेन्द्रः सुगतमुनिराकाशमनिलः ।
शिवः शक्तिश्चेति श्रुतिविषयतां तामुपगतां
विकल्पैरेभिस्त्वामभिदधति सन्तो भगवतीम् ॥

३४

प्रविश्य स्वं मार्गं सहजदयया दैशिकदशा
पडध्वधान्तौघच्छिडुरगण नातीतकरुणाम् ।
परानन्दाकारां सपदि शिवयन्तीमपि तनुं
स्वमात्मानं धन्याश्चिरमुपलभन्ते भगवतीम् ॥

३५

शिवस्त्वं शक्तिस्त्वं त्वमसि समय त्वं समयिनी
त्वमात्मा त्वं दीक्षा त्वमयमणिमादिर्गुणगणः ।
अविद्या त्वं विद्या त्वमसि निखिलं त्वं किमपरं
पृथक्तत्त्वं त्वत्तो भगवति ! न दीक्षामह इमे ॥

३६

असंख्यैः प्राचीनैर्जननि ! जननैः कर्मविलयाद्-
गते जन्मन्यन्तं गुरुवपुषमासाद्य गिरिशम् ।
अवाप्याङ्गां शैर्वीं क्रमतनुरपि त्वां विदितवान्
नयेयं त्वत्पूजास्तुतिविरचनैरेव दिवसान् ॥

३७

यत्पट्पत्रं कमलमुदितं तस्य या कणिंकाख्या
योनिस्तस्याः प्रथितमुदरे यन्दोङ्कारपीठम् ।

तस्मिन्नन्तः कुचमरनतां कुण्डलीतः प्रवृत्तां
श्यामाकारां सकलजननौं सन्ततं भावयामि ॥

३८

भूवि पथमि कुशानौ मारुते खे शशाङ्के
सवितरि यजमानेऽप्यष्टभा शक्तिरेका ।
वहति कुचमराभ्यां या विनम्रापि विश्वं
सकलजननि ! सात्वं पाहि मामित्यवश्यम् ॥

इति श्रीमङ्गलाचार्यभगवत्प्रणीतायां श्रीपञ्चस्तव्यां सकलजननीस्तवः पञ्चमः ।

अथ श्रीमहानुभवशक्तिस्तवः
प्रपूर्य स्वातन्त्र्यादत्तुपमनिजानन्दसुधया
मुहुर्नानाकारान्निजरचितसद्भावचपकान् ।
स्वमेव प्रीणानं निजलितघृणानमतुलं
नमामो विश्वेषां विमल-चरणं दैशिकवरम् ॥१॥
प्राक् सर्गतोऽपि परतोऽपि च मध्यदेशे,
सांसर्गिकेऽत्र सकले परिपूर्णरूपा ।
नैसर्गिकी परशिवाकृतेभिन्नद्वीर्जं
वैसर्गिकी जयति शक्तिरनन्तवीर्या ॥२॥
अस्मीति मात्रमरिताखिलविश्वभावा
बोधाभिनन्दनसमुच्छलितात्मरूपा ।
शान्तापि घोरतस्योरतमस्वरूपै—
रामाति सङ्कलितपञ्चविध-प्रपञ्चात् ॥३॥

यस्याः स्थतन्त्र-कलना कलिता विचित्रा,

ज्ञानावलीवलयमूलमतीव सूक्ष्मा ।

इच्छाभिधा हृदि भगित्यवभासमाना ।

नित्याविराजतितरां शिवभूतिभूता ॥ ४ ॥
 यावत्क्रिया प्रचयपुष्टिनिदानभूता,
 ज्ञानाभिधा शिवतनुः श्रुतिशास्त्रमूलम् ।
 इच्छाविकाशफलितं हृदयं क्रियायाः,
 सर्वत्र या विजयतेऽत्रतु सा समस्तम् ॥ ५ ॥
 आब्रह्मकीटहृदयेष्वनुभूयमाना ।
 सर्वेषु कार्यकरणेषु विराजमाना ।
 शम्भोः प्रसिद्धतमवध्म विकाशभूमि
 ग्रीणातु सन्ततमियं शुभगाक्रियाख्या ॥ ६ ॥
 चिशनन्दाशंसा विविहृतिमयी भावशुभगा,
 कला धन्या कन्या जयकृतिरमन्याशिवगुरोः ।
 ददानैन्द्री भूतिं हिमकिरणरौक्तों तनुरुचिं
 प्रभा सौरीं सोमामृतकवलिनीं पातु जयिनी ॥ ७ ॥
 महानुभवसंस्तुतां महितविन्दु मध्यस्थितां,
 महार्थमणिमेष्वलां मदनसूदनानन्दिनीम् ।
 महाऽमृतमदत्रयं विजयते स्तुत्यन्तमदात्,
 महामहिममणिडतोऽप्यमृतवाग्भवः पणिडतः ॥ ८ ॥
 इति श्रीमदमृतवाग्भवाचार्यकृतः श्रीमहानुभवशक्तिस्तवः ॥
 — : (:-) : —

श्रीलघुस्तवन्यासादि ।

ॐ अस्य श्रीलघुस्तवराजस्तोत्रमहामन्त्रस्य वृद्धसारस्वतऋषिः
 शार्दूलविक्रीडितच्छन्दः श्रीत्रिपुरावालादेवता ऐंबीजं क्लींकीलकं सौः
 शक्तिः श्रीत्रिपुराप्रसादसिद्धचर्थं जपे विनियोगः । श्रीवृद्धसारस्वत
 ऋषये नमः शिरसि । शार्दूलविक्रीडितच्छन्दसे नमो मुखे । श्रीत्रिपुरा-

बालादेवतायै नमो हृदि । ऐं चीजाय नमो गुद्ये । कुर्णीकीलकाय नमः
पादयोः । सौः शक्तये नमः इति सर्वाङ्गे ॥ ऐं अंगुष्ठाभ्यां नमः ।
कुर्णीतर्जनीभ्यां नमः । सौः मध्यमाभ्यां नमः । ऐं अनासिकाभ्यां नमः ।
कुर्णी कनिष्ठिकाभ्यां नमः । सौः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ ऐं हृद-
याय नमः । कुर्णी शिरसे स्वाहा । सौः शिखायै वषट् । ऐं कवचाय हुँ ।
कुर्णी नेत्रत्रयाय वौपट् । सौः अस्त्राय फट् ॥ आधारे तरुणार्कविम्ब-
रुचिरं सोमप्रभं वाग्मवं बीजं पन्मथमिन्द्रगोपकनिभं हृत्पङ्कजे संस्थि-
तम् । रन्ध्रे ब्रह्मपदे च शक्तपरं चन्द्रप्रभामासुरं ये ध्यायन्ति पदत्रयं
तव शिवे ते यान्ति सौख्यं पदम् ॥ इति ध्यात्वा मालां गृहीत्वा पां
माले महामाये शुद्धसत्त्वस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मा
सिद्धिदा भव ॥ इत्युचार्यं पदत्रयं जपेत् । जपान्ते—गुद्यातिगुद्यगोपत्री
चं गृहाणास्मत्कृतं जपम् । सिद्धिर्वतु मे देवि त्वत्प्रसादान्भहेश्वरि ॥
इत्युक्त्वा जपं देव्या वामहस्ते निवेदयेत् । उद्गु श्रीलघुस्तवराजं
सानन्दं पठेद्विहरेच स्वच्छन्दमिति शम् ॥

—:-o:-

श्रीलघुस्तव का हिन्दी अनुवाद ।

(श्रीशिवानन्दनाथ)

(१) इन्द्र के धनुष की तरह ललाट में प्रभा को धारण करनेवाली, सिर के
चारों ओर चन्द्रमा के समान शुभ्र क नितवाली और हृदय में सूर्य के समान
सदैव प्रभावाली ज्योतिर्मयी, वाणीमयी श्रीत्रिपुरसुन्दरी एकदम हमारे अपने
त्रिपदों (ऐं, कुर्णी, सौः,) से पापको नष्ट करे ।

(२) छोटी त्रिपुरी (ककड़ी) लता के प्रारम्भिक सूखम तन्तु से स्पर्श करने-
वाली जो मात्रा आपके सदैव प्रथम वाग्बीज में स्थित है, उसका हम ध्यान या
संमान करते हैं । यह मात्रा ही आपकी संसार को जन्म देनेवाली कुण्डलिनी
शक्ति है । इसको जानकर फिर मनुष्य माता के गर्भ का अर्भकत्व धारणकर
स्पर्श तक नहीं करते ।

(३) संध्रमकारि वस्तु का अवलोकन कर जो ध्रमवश सहसा ऐं ऐं उच्चारण न करके बिन्दुरहित अर्थात् ऐं ऐं ही जप करता है उसपर भी हे देवि निश्चय तेरा अनुग्रह होकर वह अमृत रससे सनी अपने मुखकमलसे सूक्ष्मय वाणी बोलने लगता है ।

(४) हे नित्ये, तेरा दूसरा कामराज (की) मन्त्राक्षर बड़ा ही पवित्र है । इस भूमिपर बिरले ही विद्वान् जानते हैं कि यह सारस्वत ईं बीज है । प्रतिपर्व सत्य-तपा मुनिके आश्रममें ब्राह्मणवर्ग इस बीजका आख्यान करते हुए इसे अँ या प्रणवकी जगह प्रथम उच्चारण करते हैं ।

(५) जो तुरन्त वाणी में प्रवृत्ति करनेवाला है, अनेक विद्वान् जिसके प्रभाव को देख चुके हैं, वह तेरा चन्द्रमाकी कान्तिवाला तीसरा (सौः) सारस्वत बीज है । जिस प्रकार सरस्वती नदी का अनुगामी होकर बड़वानल उसके जड़जल का शोषण करता है, ठीक उसी प्रकार गौ शब्द वाणीमें प्रवृत्त होते हुए गकार-रहित भी सिद्धिका देनेवाला है अर्थात् जड़ता का हरण करता है ।

(६) चाहे व्यंजनसहित हो चाहे व्यंजनरहित, चाहे कूटस्थ हो, चाहे पृथक् क्रमगत हो, चाहे व्युक्तम हो, तेरा एक एक बीज हे देवि अनव (पापरहित) है । इतना ही नहीं, जिस जिस कामकी अपेक्षा कर मनुष्य जिस किसी भी विधिसे तेरे उक्त बीज का चिन्तन करता है, जप करता है, उस उस कामको समस्तरूपेण वह तेरा बीज तुरन्त सफल करता है ।

(७) हे अम्ब, वामे अर्थात् बायें हाथमें पुस्तक धारण की हुई, इसी प्रकार दूसरे बायें हाथमें अपने भक्तों को अभयदान देती हुई, दाहिने एक हाथ में कमल पुष्पों की माला ली हुई और इसी प्रकार दूसरे दाहिने हाथ से भक्तों को अभीष्ट वरदान देती हुई, इस प्रकार चार भुजोंवाली, क्षूर और कुन्द पुष्पके समान उज्ज्वल वर्णवाली, विकसित कमलपत्र के समान सुन्दर नेत्रों से दयाभरी हृषि से अपने भक्तों की ओर देखनेवाली, इस प्रकार की आकृति का हे अम्ब जो अन्तःकरण से तेरा ध्यान नहीं करते हैं, उनका कवित्व या पाणिडत्य किस प्रकार सिद्ध होय ? सारांश, तेरी दयादृष्टि से ही कवित्व एवं पाणिडत्य सिद्ध हो सकता है, अन्यथा नहीं ।

(८) हे भारति (सरस्वतिरूपिणि) जो तेरे श्वेत कमलोंके समूह के समान सुन्दर रूप को तथा अपने सिरपर छत्रवत् विराजमान भक्तों के सिर को अमृत रस से सोचती हुई का ध्यान करते हैं । उनहीं के मुखकमल से निरंतर श्री गंगाजी के प्रचण्ड एवं चंचल प्रवाहकी तरह अपने प्रकाशसे उछलते हुए सुन्दर तरंगोंकी तरह गंभीर अर्थमयी स्पष्ट अक्षरों एवं पदोंवालों सरस्वतो निकलती है ।

(९) हे भगवति, तेरे तेज से जो सारे आकाश को सिन्दूरपराग के समूह से आच्छादित रक्त वर्ण का देखते हैं तथैव सारी पृथ्वी को भी लाला (यावक) रस के समूह से एक न्यैमात्र भी उसमें विलीन देखते हैं, उनके सिवाय किसी में भी मन न लगाती हुई, मृगशावकनयनी कामज्वर से पीड़ित एवं त्रस्त खियां उनके बश में हो जाती हैं ।

(१०) हे भगवति, जो तुम्हे देवीप्यमान सुवर्ण के कुण्डल एवं बाजूबन्द धारण की हुई, इसी प्रकार कमरमें सुवर्ण का कन्दोरा तथा गले में सुवर्णमाला धारण की हुई तेरी सुन्दर आकृति को चित्त में धारण कर एक न्यैभर भी स्थिरता से ध्यान करते हैं, उनके घरोंमें बड़े उत्साह से दिन प्रतिदिन विस्तार को प्राप्त होती हुई, मतवाले हाथियों के कान की तरह नितान्त चंचल लक्ष्मी भी स्थिर होकर रहती है ।

(११) चन्द्रमा के खण्डों (शकलों) से मणिदित (शोभायमान) जटाजूटवाली, नरमुँडों की मालाधारिणी, गुडहल पुष्पके समान रक्तवस्त्र धारिणी, प्रेतासना, चारभुजों तथा तीन नेत्रोंवाली, नितान्त कठोर तथा उच्च कुचोंवाली, मध्यभाग में निम्बलित्रय से सुशोभित शरीरवाली है भगवति तेरे इस स्वरूप का ध्यान तेरी प्राप्ति के लिये योगीराज आर्भटी (वीरवत्ति) से करते हैं । सारांश, तेरे इस ध्यान से योगियों को सर्वसिद्धि एवं मोक्ष की प्राप्ति होती है ।

(१२) अल्प परिवारवाले राजाओं के सामान्यमात्र (अनुभ्रत) कुल में जन्म लेकर भी वसराज समस्त भूमण्डल के चक्रवर्ती पद को प्राप्त होकर बड़ा उन्नत प्रतापी तथा विद्याधरों के समूह से वन्दितपद हुआ । हे देवि, यह सब फल उसे तेरे चरणकमलों की प्रणति मात्र से तथा वेरे प्रसाद (कृपाकटाक्ष) के उदय से ही हुआ ।

(१३) हे चण्डि, तेरे चरणकमलों की पूजा के निमित्त बिल्वीदल (बेल-पत्र) तोड़ते हुए जिनके हाथों को करोड़ों कांटों का परिचय नहीं मिला अर्थात् भगवती की पूजा के निमित्त बिल्वपत्रों के तोड़ते हुए जिनके हाथों में करोड़ों काटे नहीं चुम्बे वे दूसरे जन्म में दण्ड, अंकुश, चक्र, चाप, कुलिश, श्रीवत्स एवं मत्स्यांकित हाथोंवाले राजा किस प्रकार हो सकते हैं? अर्थात् राजा वे ही होते हैं जिनके हाथों में भगवती के पूजनार्थ पूर्वजन्म में बिल्वपत्र तोड़ते हुए करोड़ों बेल के काटे चुम्बे हों ।

(१४) ब्राह्मण, न्यैत्रिय, वैश्य और शूद्र ये क्रम से हीर, धूत, मधु और आसव से हे देवि त्रिपुरे तेरी पूजा विधिमें परापर कला को संह्रप कर जिस जिस सिद्धि के लिए प्रार्थना करते हैं वे मन और बुद्धिवाले विज्ञों को अविज्ञों

में परिणत कर शीघ्र ही उस उस सिद्धि को प्राप्त करते हैं यह निश्चय है ।

(१५) इस चतुर्दश भुवन (संपूर्ण जगत्) में जितने प्रकार के शब्द या नाम प्राणियों के मुख्यसे निकलते हैं उन समस्त शब्दों की जननी एकमात्र तूही है । इसीलिये संसार में तुम्हे वाग्वादिनी नाम से पुकारते हैं इसी प्रकार केशव (विष्णु), वासव (इन्द्र) आदि भी सब तुम्हसे ही प्रगट होते हैं, यह सत्य है और जब कल्पविरम (प्रलयकाल) आता है तब ये सब तेरे उत्पन्न किए हुए ब्रह्मा—विष्णु-महेश आदि तुम्ह में ही लीन हो जाते हैं, सारांश, जगत् की उत्पत्ति, स्थिति और लय यह सब जिसके द्वारा होकर जिसमें लीन हो जाता है, वह तूही अचिन्त्यरूपगहना (जिसका रूप बड़े बड़े ज्ञानियों के चिन्तन में नहीं आता ऐसी गम्भीर और गहन) शक्ति है, वह किसी के जाननेमें नहीं आती । वस्तुतः जो एक से अनेक होकर अन्त में केवल एक ही रह जाती है, वह अचिन्त्य-रूप—गहना पराशक्ति है मां, त्रिपुरे तूही है ।

(१६) इस जगत् की उत्पत्ति, स्थिति और लय ये सब त्रिसंज्ञक तत्वों को लिए रहता है, जैसे कि देवानां त्रितीयी अर्थात् ब्रह्मा, विष्णु, महेश तथैव गुरु, परमगुरु तथा परमेष्ठिगुरु इन तीनों देवोंकी त्रिसंज्ञकता, ऐसे ही हुतभुजां अर्थात् गार्हपत्य, दक्षिणाग्नि और आहवनीय इन तीनों अग्नियों की अथवा हृदय, ललाट और शिरस्थित तीनों ज्योतियों की त्रयी (त्रिसंज्ञकता), शक्तित्रय अर्थात् इच्छाशक्ति, ज्ञानशक्ति तथा क्रियाशक्ति अथवा ब्राह्मी, वैष्णवी और माहेश्वरी इन तीनोंकी त्रिसंज्ञकता, त्रिस्वरा अर्थात् उदात्त, अनुदात्त और स्वरित इन तीनों अथवा अकार, इकार, बिन्दुस्वरूप तीनों स्वरों की त्रिसंज्ञकता, औलोक्यं अर्थात् स्वर्ग, मृत्यु, पाताल अथवा (१) मूलाधारस्वाधिष्ठानमणिपूरक, (२) अनाहतनिरोधविषुद्धि तथा (३) आज्ञा शीर्षब्रह्मस्थान इन तीनों लोकोंकी त्रिसंज्ञकता, त्रिपदी अर्थात् जालन्धर, कामरूप, उड्डीयान पीठरूप अथवा गगनानन्द, परमानन्द तथा कमलानन्द संज्ञक नादत्रयी-अथवा गायत्री संज्ञक त्रिपदी की त्रिसंज्ञकता, त्रिपुष्कर अर्थात् सिर, हृदय और नाभिकमलस्वरूप इन तीनों की त्रिसंज्ञकता, त्रिब्रह्म अर्थात् इडा, पिंगला, सुषुम्णारूप अथवा अतीत, अनागत, वर्तमान ज्ञानप्रकाशक हृदय, व्योम तथा ब्रह्मरंग्रान्तक त्रिब्रह्म की त्रिसंज्ञकता, वर्णास्त्रय अर्थात् ब्राह्मण, त्रिय, वैश्य अथवा वाग्मव, कामराज, शक्तिवीज ये मूलमन्त्र के ऐ, क्लौ, सौः इस वर्णत्रय की त्रिसंज्ञकता, इसी प्रकार जो कुछ जगत् में धर्म, अर्थ, कामसंज्ञक त्रिवर्गात्मकादि वस्तु त्रिधा नियमित बताई गई है, वह सब त्रिपुरा नाममें समाविष्ट हो जाती है ।

(१७) हे भगवति ! राजकुलसंबंधी कार्यों में श्री लक्ष्मी का स्मरण करके, इसी प्रकार संग्रामभूमि में जया, मार्ग चलते हुए क्षेमकरी, हाथी, सिंह, सप्त आदि मांसाहारी जीवों से पूण् भयंकर जंगल पहाड़ और किले में शबरी का स्मरण करके, वैसे ही भूत-प्रेत-पिशाच और जृंभक के भय में महाभैरवी का स्मरण करके और चित्तध्रम में भगवती त्रिपुरा का स्मरण करके एवं भयंकर से भयंकर विपत्ति और जलप्रकोप में भगवती तारा का स्मरण करके भक्तगण पूर्वोक्त समस्त विपत्तियों से पार हो जाते हैं ।

(१८) अब माया आदि भगवती के २४ पवित्र नामों का स्मरण करते हैं जैसे कि माया, कृडलिनी, किया, मधुमती, काली, कलामालिनी, मातझी, विजया, जया, भगवती, देवी, शिवा, शास्त्रभवी, शक्ति, शंकरबलभा, त्रिनयना, वाग्वादिनी, भैरवी, न्हीकारी, त्रिपुरा, परापरमयी, माता, कुमारी, ये सब हे मातेश्वरी त्रिपुरे ! तेरे ही नाम हैं और इन्हीं नामों में से भगवती के एक एक बीज का निर्देश किया हुआ है जैसे कि माया से न्हीं, मालिनी से श्री काली से इलीं आदि आदि ।

(१९) “आ” और “ई” से पल्लवित परस्पर सम्मिलित ऐसे एक दो तीन क्रम से अक्षरों करके जो जानी जाती है । जैसे कि “क” से आरम्भ होकर “क्ष” कार पर्यंत है । इसी प्रकार विलोम रीति से आरम्भ करके ककार पर्यंत स्वरों करके युक्त और विहीन अर्थात् जैसे कि अकारादि स्वर हैं और ककारादि व्यंजन हैं । हे मां भैरवपत्नि ! ये सब तेरे ही गुह्यातिगुह्य नाम हैं । हम उन बीस सहस्र से भी अधिक नामोंवाली समस्त भगवतियों को नमस्कार करते हैं ।

(२०) विद्वानों को चाहिए कि अत्यंत मनोगत करके इस लघुस्तव-संज्ञक स्तुति को जाने और इसके द्वारा त्रिपुरसुन्दरी भगवती का हृदय से मन लगाकर त्रिपुरा के तीनों बीजों का जप करे जो कि इस स्तुति के प्रथम पद्य के प्रथम, द्वितीय तथा तृतीय पाद में क्रमशः ऐं, ल्हीं, सौः, रूप से सिद्ध होते हैं यही भगवती त्रिपुराबाला की सत्संप्रदायनुसार विशेष मन्त्रोद्घारविधि है ।

(२१) चाहे यह स्तुति सावद्य (सदोष) अथवा निरवद्य (दोषरहित) हो इसकी चिन्ता करने की कोई आवश्यकता नहीं । हे मां ! जिसके हृदय में तेरी भक्ति है वह तो इस लघुस्तव का पाठ करेगा ही । मैंने अपने लघुत्व को जानते हुए भी हठान् उत्पन्न हुई भक्ति से सुखरित होते हुए निश्चय ही इसकी रचना कर दाली है । यह सब की कल्याणकारिणी हो ।

तीसरी बार

महामहिम आचार्य

छन गया

श्रीमद्भूतवाग्भवप्रणीत

श्रीराष्ट्रलोक

राष्ट्रभाषानुवादसहित

राष्ट्रवादी ही आर्य हैं। आर्य ही शान्ति की स्थापना कर सकते हैं।

भारत भारतीयोंका है

स्वातन्त्र्य हमारा जन्मसिद्ध अधिकार है। राष्ट्र हमारा पिता है, माता है और आचार्य है। हम सदा उसके सेवक हैं। हमारा राष्ट्र हमें भोग और मोक्ष दोनों देता है।

हम सचे राष्ट्रीय हैं

अभारतीय भारत के अतिथि हो सकते हैं, राष्ट्रीय नहीं।

हम संकांति का सदा आदर करते हैं। हमें ऐसी शांति नहीं चाहिये जो राष्ट्र को परतन्त्र बनाए।

राष्ट्रीय राष्ट्र के पुत्र होते हैं, पनि नहीं।

भारतीय अपने आपको हिन्दू मानने में गौरव का अनुभव करते हैं। भारतीय आदर्श के विपरीत क्रांति क्रांति किक्रांति है, संक्रांति नहीं। यदि आप इन भावों से स्नेह करते हैं तो 'श्रीराष्ट्रलोक' अवश्य पढ़िये।

श्रीराष्ट्रलोक परम पवित्र भारतीय आदर्श का

एक जीवन-शास्त्र है।

राष्ट्रप्रेमी इसका आदर कर रहे हैं। जनता हाथों-हाथ अपना रही है। आप भी आज ही मंगाइये। मूल्य ॥) मार्गव्यय ॥) 'श्रीस्वाध्वाय' और श्रीविश्वविजयपञ्चाङ्गके स्थायी ग्राहकों तथा विद्यार्थियोंको मार्गव्ययसहित ॥) मैं